

Romersk rett, og retorikk, i antikken

”En håndbok i retorikk”

Kandidatnummer: 449

Veileder: Professor Dr. juris i retts historie, UiO, Dag Michalsen

Leveringsfrist: 25.04.2006

(* regelverk for spesialoppgave på:

<http://www.jus.uio.no/studier/regelverk/utf-forskr-vedlegg-i.html>

Til sammen: 18490 ord

Uten forside, innholds og litteraturfortegnelse: 17895 ord

Forord

Spesialoppgave på 30 studiepoeng er et obligatorisk skriftlig arbeid som leveres inn i rettsstudiets valgdel. Oppgaven skal være skrevet for jurister uten spesiell kjennskap til vedkommende fagområde.

Temaet for denne spesialoppgaven er romersk retorikk. Utgangspunktet er likevel romerretten slik denne utviklet seg i antikken.

Målet er å vise at retorikk eller talekunst er, var, og vil være nødvendig, eller i det minste en vesentlig faktor for rettsdannelsen og samfunnsutviklingen. Videre kan den retoriske kunst også ses på som et verktøy for fremleggelsen av argumenter.

I det vesentlige har utfordringen vært å samle, ordne, samt trekke ut relevant stoff fra kildene. Jfr. litteraturlisten. Hovedmålet har vært å trekke ut stoff som kan belyse retorikkens anvendelse i rettslivet. Både i antikken og i nåtid.

Sitater fra retorikkens kilder er brukt i stort omfang, og forhåpentligvis er innsamlingen i tråd med nedenstående fra Quintilian Institutio bok VIII:

”Det er stadig absolutt nødvendig å peke ut for begynnere den veien de bør følge, og denne veien bør være enkel ikke bare å gå, men også peke ut. Dermed bør den gode lærer velge ut det beste fra ulike forfattere om emnet, og inntil videre være fornøyd med å fremheve de anbefalinger han anerkjenner, uten å kaste bort tid på å tilbakevise de han ikke anerkjenner.”

Innholdsfortegnelse:

Forord.....	2
Innledning	4
1. Del I Romersk rett.....	5
1.1 Den antikke romerretten.....	5
1.2 Tolvtavleloven	5
1.3 Romerske embetsmenn	7
1.4 Pretor.....	8
1.5 Romersk prosess	9
1.6 Retten og samfunnet.....	10
1.6.1 Patron, Clientes	11
1.6.2 Tvangsprosess	11
1.7 Rettens utvikling	12
1.8 Pretoren og hans kontroll med rettsmidlene	13
1.9 Juristene	16
1.10 Rettskildene.....	17
2. Del II Retorikk	19
2.1 Romersk retorikk.....	19
2.2 Ad fontes! Til kildene!.....	20
2.2.1 Aristoteles	20
2.2.2 Cicero	20
2.2.3 Quintilian	21
2.3 Hva var retorikk? Hva er retorikk?	22
2.4 Retorikkens anerkjennelse	23
2.5 Samfunnsdannelse og rettsdannelse forutsetter retorikk.....	26
2.6 Den romerske retorikken.....	28
2.6.1 Fra gullalder til forfall.....	28
2.7 Taleren vs. juristen.....	29
3. Del III Håndbok i retorikk.....	31
3.1 Etos, patos, logos	31
3.1.1 Etos.....	31
3.1.2 Patos	31
3.1.3 Logos.....	32
3.2 De ulike retoriske fasene (Partes rhetorica)	33
3.2.1 Inventio	33
3.2.2 Disposito	34
3.2.3 Exordium.....	34
3.2.4 Narratio	34
3.2.5 Argumentatio	35
3.2.6 Eluctio: Fremføringen.....	37
3.2.7 Ornatus: Talens pryd.....	38
3.2.8 Epilogus: Avslutning.....	38
3.2.9 Memorio og actio – Å huske og fremføre.....	38
3.2.9.1 Kroppsspråk	39
3.2.9.2 Fremførelsens magi.....	39
4. Avslutning.....	40
Litteraturliste:.....	42

Innledning

Fremstillingen er delt opp i tre deler:

Del I tar for seg romerretten slik den utviklet seg i antikken, den klassiske perioden fra tiden hvor Roma ble grunnlagt, og frem til romerrikets forfall og undergang. Fremstillingen danner et grunnlag for leseren med hensyn til å sette retorikken slik den er fremstilt i Del II og III, inn i den antikke samtidens perspektiv.

Del II er en fremstilling av den romerske retorikken og dens anvendelsesområder. Retorikken ses i et isolert perspektiv, men med utgangspunkt i den antikke rettshistorie fra samme tidsepoke slik at selv om fremstillingene er uavhengige så kan det trekkes sammenlignbare slutninger.

Retorikkens utvikling sett i forhold til rettsutviklingen og samfunnslivet for øvrig kan videre gi ledetråder for å trekke sammenlignbare slutninger. Slike slutninger overlates det imidlertid i stor grad til leseren å trekke.

Kulturarven fra det antikke Hellas er fremtredende på retorikkens område, på samme måte som andre deler av det romerske samfunnslivet. Fremstillingen gir et lite innblikk i denne dynamikken.

Del III fremstilles som en kort håndbok i retorikk med eksempler, også fra vår egen tid. Prinsippene fra antikken er like anvendbare i dag som i romerriket, noe som kanskje kan illustrere hvor utviklet det romerske samfunn og rettssystem var. Og hvor store krav man stilte til veltalenhet som en nødvendig samfunnsfaktor.

1. Del I Romersk rett

1.1 Den antikke romerretten

Når vi tenker på arven fra den klassiske antikken tenker vi først og fremst på gresk kunst, drama, og filosofi¹. I det gamle Hellas ble det imidlertid spekulert en stor del omkring rettens opprinnelse og omkring rettens plass i samfunnet. Teoriene om rettens opprinnelse, de hellenistiske filosofenes naturretts tanker gav seg undertiden ikke utslag i særlig høyt utviklede og velfungerende lover, men er i ettertid benyttet som utgangspunkt for de teorier som dannet grunnlag for naturretts tenkningen og lovgivningen som følge av denne, frem til vår tid.

Romerne derimot, som ikke gav teorien oppmerksomhet i samme grad som i det gamle Hellas, men som likevel var preget av disse teoriene ved resepsjon, utviklet teoriene til praktiske og velfungerende regler og lover. Tilpasset samfunnets krav til fredelige løsninger på tvister.

Romerne hadde derfor en interesse i å lage regler eksempelvis for hvordan en person kunne beskytte sin eiendom, og hva denne kunne oppnå overfor en annen person ved hjelp av rettsmidler. Legale prosesser med formål å ivareta samfunnets behov og krav ble etter hvert utviklet av profesjonelle jurister og reglene var sofistikerte og høyt utviklede. Også sammenlignet med vår tids krav til standard.

Den antikke romerretten og dennes tekniske overlegenhet er frem til moderne tid blitt brukt som grunnlag og utgangspunkt for rettsutviklere. Selv om romerretten for menigmann kanskje ikke er like kjent som andre sider av den antikke historien, er det allikevel utvilsomt at romerretten har spilt en meget stor rolle for utviklingen i Europa. Både sett fra en samfunnsutviklingsside og en rettsutviklingsside. Man kan si at retten og samfunnet er gjensidig avhengig av hverandre slik at samfunnet ikke kan fungere bedre enn hva retten gir grunnlag for, og på den andre siden kan retten ikke fungere uavhengig av samfunnsutviklingen.

Den romerske rettskulturen har på mange måter gitt grunnlag for den samfunnsutvikling vi har sett i vår del av verden, og nå også det forente Europa slik det fremstår i dag gjennom blant annet EU og EØS.

1.2 Tolvtavleloven

Før Romerrikets storhetsperiode² bestod romerfolket av pleibere som var i stort flertall men ikke rike, og patrisere som var landeiere og herskerfolk.

Deres felles rett var sett av uskrevne lover og sedvaner som ble overbrakt muntlig fra den ene generasjon til den annen som en del av kulturarven og som en del av det å være romer. Lovene og sedvanene som var blitt utviklet var nemlig bare gjeldende for romere.

Man kan på dette grunnlag trekke denne slutningen av uttrykket ”ius civile”: ius betyr regler og sedvaner som eksisterer i samfunnet, men som ikke er nedskrevet. Idet ius er rett

---

¹ Oversatt fra, Peter Stein, Roman law in European history

² Fra tiden før og etter Roma ble grunnlagt, omkring 575 f.kr., og frem til ca. 200 f.kr

for cives, som på latin betyr ”innbyggere” (Romere). De muntlige lover og sedvanebaserte regler var for innbyggere av romersk herkomst³. Konklusjon: Lex civile blir da den skrevne rett. Tolvtavleloven som var den offentlige autoriserte deklarasjonen av hva som var ius, ble da Lex.

Når det var tvil om anvendelsen eller tolkningen av en bestemt sedvanebasert regel som nevnt, ble tvisten avgjort av et collegium av pontiffs, en samling aristokrater ansvarlige for statens religiøse spørsmål.

Pontiff var tittelen for en spesiell religiøs leder. Tittelen utledes av det latinske ordet pontifex, som fritt oversatt betyr brobygger. Ut fra dette kan det konstrueres en betydning slik at pontiffen var en bro eller brobygger mellom det guddommelige og det forgjengelige.

Pontiffene var menn av det høyeste presteråd, og Pontifex Maximus var lederen av prestekollegiet og den med høyest rang av pontiffene, og dermed den høyeste religiøse figuren i det gamle Rom. Posisjonen som Pontifex Maximus var åpen bare for patrisere inntil år 254 f. kr. da en pleiber okkuperte posten for første gang.

Siden Pontiffene frem til 254 f. kr var utelukkende patrisiere, var avgjørelsene preget av dette, og naturlig nok ofte oppfattet som fordelaktige overfor patrisere. Særlig når et spørsmål til vurdering ble anlagt av parter fra de to folkegruppene pleiber vs. patriser. Pleiberne argumenterte derfor for at de sedvanebaserte og muntlig overførte reglene og instituttene skulle nedskrives, slik at tolkningen av reglenes anvendelsesområde gjort av pontiff collegiet skulle ta utgangspunkt i de nedskrevne regler.

Selv om dette kanskje ikke endret særlig på rettstilstanden med hensyn til forskjellene mellom de to folkegruppene, kunne imidlertid pleiberne i større grad vite hva deres rettsstilling var.

Denne argumentasjonen endte i oppnevningen av en 10 mann stor kommisjon, Decemviratet, som i år 451 f.kr ble gitt mandat til å omforme sedvaneretten til skrevne lover med de velkjente Athenske lover gitt av Solon⁴ som forbilde.

Resultatet var en samling av lover kjent som Tolvtavleloven. De 10 første tavlene var ferdige i 450 f.kr, hvor lovforslaget ble godkjent av en folkeforsamling bestående av begge folkegruppene. Og ved godkjennelsen og som argument for dette ble den nye loven ansett som en kodifisering av gjeldende rett. De siste 2 ble ferdige og godkjent året etter.

Ius (sedvaner og muntlige lover) ble da lex.

Tolvtavleloven markerer starten på det vi kan kalle romerretten, som vi kjenner den⁵, og den omfatter alle rettsområder som det den gang var aktuelt og lovfeste. Også sakral rett. Originalteksten har ikke overlevd, men innholdet har i stor grad blitt rekonstruert i ettertid basert på tekster og utdrag som er funnet, først og fremst ved funnet av Gaius bok "Institutiones" som er skrevet ca. år 160 e.kr.

Basert på dette er det slått fast at en som ønsket å gjøre bruk av loven til forsvar av sin rett kunne ved stevning bli gitt en regel eller aksjon (actio) funnet i loven, og videre gav regelen anvisning på hvilke tiltak som kunne iverksettes dersom det ble felt en dom i tråd med stevningens påstand.

³ Gaius, Første bok, (I. IUS CIVILE OG IUS NATURALE). Jfr. Kap 1.10 tredje avsnitt.

⁴ Solon, ca. 638 f.kr–558 f.kr. Berømt Athensk lovgiver og poet.

⁵ Avdekket ved funnet av Gaius skrifter (institutiones) i Verona av den dansk/tyske rettshistoriker BG. Niebuhr i 1812.

Tolvtavleloven gav anvisning for hele prosessen for den som krevde rett etter loven.

Loven gav ikke først og fremst uttrykk for regler som alle innbyggerne kjente eller aksepterte, men konsentrerte seg om tilfeller eller typer av saker som hadde gitt eller som kunne gi grunnlag for disputer. De tolv tavler ble hugget eller inngravert og slått opp på Forum Romanum⁶. Innholdet i lovene var heller ikke utformet slik at de fordeler som patriserne hadde overfor pleiberne ble helt utjevnet. Men som nevnt ovenfor var dette noe som ble akseptert av pleiberne som deltagere i folkeforsamlingen ved vedtagelsen. Hovedpoenget var forutberegneligheten som ble oppnådd.

Spesielt detaljert var tolvtafleloven med hensyn til prosedyrene for å få tilkjent en påstått rett. Prosessuelle formler, fremgangsmåter, og metoder for dette fremkom av loven. Altså hva en innbygger kunne gjøre for å hjelpe seg selv uten å benytte seg av en domstol, og hva han måtte gjøre for å starte en rettslig prosess⁷.

Man må her kunne slutte at loven gav grenser for hva som kunne aksepteres av selvtekt, og hva man på den tiden anså for å være utenfor den enkelte handlingsfrihet.

1.3 Romerske embetsmenn

Cursus honorum⁸ betegner normalesekvensen for politiske embeter i antikkens Roma, både under republikken og i keisertiden. Sekvensen var beregnet på menn av senatorstand, og inneholdt en blanding av militære og sivile embeter.

Hvert embete hadde en minimumsalder for kandidatene, det var minimumsintervaller mellom periodene man hadde de enkelte embeter, og gjenvalg var i utgangspunktet ikke tillatt. Sekvensen fungerte slik den var ment så lenge disse reglene ble fulgt, men i republikkens siste hundre år ble de til stadighet brutt. Et av de grelleste eksempler på dette er at Gaius Marius var konsul fem år på rad. Sulla⁹ innførte en reform, slik at man kunne gjenvelges, men det ble krevd en periode på to år mellom hver gang man hadde samme embete.

Starten på cursus honorum var ti år i militærtjeneste i kavaleriet eller i en generals stab. Den man gjorde tjeneste under var gjerne en slektning eller venn av familien. Ti års tjeneste var obligatorisk før man fikk et politisk embete, men dette ble ikke alltid håndhevet.

Det ble foretatt direkte valg til embeter hvert år (det kunne skje ved keiserens utnevning i stedet). Roma hadde ikke politiske partier i moderne forstand, det var kandidatens og hans families rykte som var det viktigste. Riktignok oppsto til tider partidannelser, men disse var mest løse sammenslutninger av de som hadde embeter. Systemet ga fordeler til de som kom fra gamle, veletablerte familier, fordi kandidatene da kunne bruke sine forfedres bedrifter i valgkampen. Allikevel var det en rekke homo novi (nye menn), som ikke kom fra slike familier, som klarte å bli valgt og gjorde gode karrierer.

Når en person hadde embetet på tidligst mulig tidspunkt ble det sagt at han hadde det, in suo anno (i sitt år). Dette var viktig å forsøke å oppnå, ettersom det ellers ville bli forskyvninger gjennom hele sekvensen på grunn av perioden som krevdes mellom embeter. Noen få, som Cicero oppnådde å både komme som novus homo og samtidig bli konsul in suo anno.

---

⁶ Se bilde på forsiden.

⁷ Jfr. Gaius, Fjerde bok.

⁸ Kilde: http://no.wikipedia.org/wiki/Cursus_honorum

⁹ Kvestor 107 f.Kr., senere Pretor Urbanus, konsul to ganger, siste gang år 80 f.Kr.

Det første embetet var som kvestor. Kandidaten måtte være minst 30 år gammel. De som kom fra patrisierslekter kunne trekke to år fra dette og andre minimumsaldre. Det ble valgt fra åtte til tolv kvestorer, som fungerte i Romas økonomiske administrasjon eller som nestkommanderende for guvernører. Fra senrepublikken betydde det å bli valgt til kvestor at man automatisk ble senator.

En tidligere kvestor kunne når han var 36 (34) år gammel velges som aedil. Det var fire aediler hvert år, som utførte forskjellige administrative oppgaver. Dette var et trinn man ikke nødvendigvis måtte innom for å fullføre cursus honorum, ettersom det ikke var noen embeter som krevde at man hadde vært aedil.

Man kunne velges til pretor når man var minst 39 (37) år gammel. Det var seks pretorer, som først og fremst hadde juridiske oppgaver i Roma. Men de kunne også styre provinser som ikke var forbeholdt konsuler, og ha kommando over én legion (en konsul eller tidligere konsul kunne ha kommando over flere legioner).

Konsulembetet var det mest prestisjefylte, og var høydepunktet i en vellykket karriere. Minimumsalderen var 42 (40) år. Det var to konsuler hvert år. Viktigheten av embetet illustreres ved at årene ble identifisert ved hvem som var konsul. De var ansvarlig for overordnede politiske linjer, kommanderte større hærstyrker og styrte de viktigste provinsene. I utgangspunktet kunne man bare gjenvelges etter at det hadde gått ti år, og helst skulle man ikke velges igjen i det hele tatt.

Dersom en konsul døde i løpet av embetsåret ble en erstatter valgt, som fikk tittelen consul suffectus.

Censoren gjorde tjeneste i 18 måneder, i stedet for 12 som i alle de andre embetene. De ble valgt hver femte år, så det var ikke til enhver tid noen censor. Det lå ikke noe militært befalingsområde under embetet, men det ble allikevel sett som en stor ære å ha det. Oppgavene var å se etter byens moral, starte større offentlige anleggsarbeider og i den tidlige republikken å velge medlemmer til senatet.

Enkelte embeter lå utenom cursus honorum, men kunne allikevel være viktige i den politiske karrieren, spesielt for plebeiere.

Noen av disse var: Guvernør, Pontifex maximus. Princeps senatus (senatspresident), og Tribun (medlem av pleiberforsamlingen).

1.4 Pretor

Pretorene¹⁰ var embetsmenn i den romerske republikk. Embetet var i cursus honorum mellom aedil og konsul. Opprinnelig en slags tredje konsul, men med lavere autoritet enn konsulene, da deres virkeområde gjaldt bare en begrenset del av staten, mens en konsuls imperium var gyldig i hele imperiet. En pretor urbanus hadde like mye makt som en konsul, men begrenset til byen Roma.

Pretoren var ofte kommandant for hæren, og var ofte vikar for konsulene da de var ute i krig. Når det ble ansett for nødvendig kunne en pretors militære imperium forlenges med ett år.

Perioden og embetet til ledelsen av konsulene kan kalles pretorium

Pretorskapet var opprinnelig en form for et tredje konsulembete, og oppgavene til pretoren var mye av det samme som hos konsulene. Pretorskapet ble i starten gitt til konsulen fra det foregående år.

---

¹⁰ Fra <http://no.wikipedia.org/wiki/Praetor>

Den første pretor ble utnevnt i 356 f.Kr. Ble valgt av patrisierne, som opprettet embetet for å veie opp for konsulembetet som de delte med plebeierne. I 337 f.Kr. ble en pleiber for første gang utnevnt til pretor.

I 246 f.Kr. ble en pretor nummer to valgt. Hans oppgave var å sørge for justis i saker som involverte disputer mellom peregrini (ikke-romerske borgere) eller en peregrinus og en romersk borger. Han ble kalt Pretor Peregrinus.

Den første pretoren ble da kalt Pretor Urbanus. De to pretorene delte på en del andre oppgaver, som de trakk lodd om. Dersom en av dem ledet hæren hadde den andre ansvar for alle oppgaver innenfor byen. En Pretor Urbanus hadde ikke lov til å forlate byen i mer enn ti dager av gangen.

1.5 Romersk prosess

I denne tidlige republikkens tid var staten, som vist ovenfor, lite utbygd med hensyn til ansettelsen av embetsmenn som kunne hjelpe eller veilede en krenket persons interesse i å få reparert de skader som denne påsto seg lidt, og han måtte gjøre mye selv med hensyn til å sette rettsapparatet i gang.

I enkelte saker var selvtakt tillatt, blant annet på grunn av at samfunnet ikke var utviklet godt nok til å eliminere selvtaktshandlinger.

Tolvtavleloven viser imidlertid at det var ønskelig å gi regler for når selvtaktshandlinger var tillatte og at slike handlinger ble begått innenfor strenge grenser.

Når et faktisk tilfelle viste seg å være av en slik art at partene selv ikke kunne komme til enighet, typisk ved forlik, måtte de normalt stille hos magistraten (senere pretor). Formålet med å møte for magistraten var å avgjøre hvorvidt konflikten reiste et retts spørsmål som sivilretten anerkjente. (lex civile). Og hvis så, hvordan konflikten kunne eller skulle avgjøres etter loven.

I tiden før opprettelsen av republikken og vedtagelsen av tolvtavleloven¹¹ er det tillatelig å anta at romerne brukte ulike måter å løse konflikter på. I republikken ble imidlertid den normale måten å avgjøre en rettskonflikt på at partene la frem sine argumenter for en privat innbygger eller en gruppe av innbyggere som var blitt oppnevnt som dommer/dommere i den konkrete tvisten/saken slik at disse avgjorde retts spørsmålet slik dette ble fremlagt dem, og innefor lovens rammer som magistraten allerede hadde fastlagt.

Denne sivile mannen som ble satt til å avgjøre spørsmålet ble etter hvert kalt iudex. Han mottok sakens faktum fra partene og vurderte faktum mot gjeldende rett, og de kunnskapene han hadde med hensyn til det rettstilfelle som var fremlagt ham. Videre fremsatte partene bevis i form av vitner, og argumenter for sine syn. Dommeren avsa etter dette en dom i tråd med innstevnerens påstand eller at dennes påstand ikke kunne føre frem.

Et problem for den som ønsket å bringe en sak inn for retten (iudex) var at han ikke var sikker på om hans motpart ville stille fremfor magistraten for den innledende delen av rettsprosessen. Hvis motparten samarbeidet med hensyn til å få konflikten avgjort av rettsapparatet var det greit, men hvis han ikke ville samarbeide med hensyn til prosessen kunne den klagende part tvinge ham til å stille fremfor magistraten. De presise grenser for hva den klagende part kunne foreta seg med hensyn til å tvinge motparten til prosess

---

¹¹ Den romerske republikk, grunnlagt i år 270 f.kr. Tolvtavleloven vedtatt 450 f.kr

fremkom derfor i detalj av tolvtafleloven, slik at den klagende part gjennom loven fikk klare grenser for hva denne kunne foreta seg for å få motparten brakt fremfor magistraten. Hvis og bare hvis motparten motsatte seg den klagende parts henstilling om å møte for pretor, og denne nektelsen ble fremsatt foran vitner, eller at motparten stakk av for å unnlate seg å svare på henvendelsen, kunne den klagende part bruke makt mot motparten slik at denne ble ført frem for pretor.

Hvis motparten var syk eller gammel, kunne den klagende part ikke tvinge han med makt, men kunne tilby hjelpemidler som gjorde det mulig eller lettere for motparten å stille fremfor magistraten. Vel å merke uten at kravene til hjelpemiddel var satt for høyt, slik at motparten på dette grunnlag kunne nekte prosess.

Det var allikevel foreskrevet visse situasjoner eller hendelser i loven hvor en part selv kunne foreta seg handlinger overfor en motpart uten å først gå til magistraten.

Tolvtafleloven gav hjemmel for at en huseier som oppdaget en tyv som var i ferd med å stjele på natten, kunne drepe tyven. Dette gjaldt også dersom tyven ble oppdaget på dagen, og denne forsøkte å stikke av eller motsette seg arrest.

I de fleste saker var det imidlertid nødvendig med en rettsavgjørelse før en handling var tillatt.

I saker hvor det var tale om seriøse fysiske skader ble partene oppmuntret til å komme til enighet vedrørende en passende erstatning, typisk i form av en pengesum, fra skadevolder eller dennes familie og venner til offeret. Hvis en slik erstatning ikke ble oppgjort i henhold til avtalen, autoriserte tolvtafleloven tallions prinsippet. Det vil si øye for øye, tann for tann¹².

For mindre skader var erstatningen fikset etter mer faste takster.

Tolvtafleloven hjemlet videre konkrete prosessuelle regler for hvordan oppfyllelsen av en dom skulle foregå, og bestemte hvilke rettsmidler (les handlinger) som var tillatt for oppfyllelse av en konkret dom.

Ulike prosesser eller metoder var foreskrevet for ulike rettsområder eller rettstilfeller.

1.6 Retten og samfunnet

Av de eldste byreguleringer vi kjenner til innen for vår kulturkrets er de som ble innført av Decemviratet i Roma ca. 450 f.Kr. Noe av hensikten med disse bestemmelsene var å sette byggegrenser slik at ikke bygg eller trær på én tomt overskred grenser mot nabo, og derved skapte nabokrangel.

Lovene ble utviklet slik at de skulle virke i samfunnet, slik at samfunnsorganiseringen var bestemmende for lovenes utforming. Selv om lovene foreskrev materielle og prosessuelle regler for løsning av konflikter mellom individer, var det i virkeligheten mer foreskrevne regler for løsning av konflikter mellom grupper. Dette fordi individene organiserte seg som medlemmer av grupper. En utvidet storfamilie kan man si. Med slaver og tjenestefolk inkludert. De innbyrdes konflikter som måtte oppstå innenfor gruppen var private anliggender som samfunnet i mindre grad var gitt kompetanse og makt etter loven til å blande seg inn i.

---

¹² Jfr. Gaius, Tredje bok, 233.

1.6.1 Patron, Clientes

Når noen i gruppen, eller gruppen som helhet kom i dispuTT med et medlem av eller en annen gruppe, ble gruppene typisk representert ved gruppens leder eller ”patron”, mens familiemedlemmene var hans ”clientes”. Gruppens leder i familien ”far”, var eier av all eiendom og alle hans etterkommere på mannsiden var under hans potestas¹³ selv etter at disse var blitt voksne. Dette varte inntil farens død.

Dette betydde i praksis at dersom et barn eller en slave tilknyttet gruppen hadde begått urett mot et medlem av en annen familie, måtte kravet ment som botemiddel for handlingen rettes mot gruppens leder. Han hadde kontroll med gruppens midler, og kunne bruke disse midlene som botemiddel for den urette handling som var begått.

Tolvtavleloven gav ham valget mellom enten å betale for skadene slik at disse ble restituert på denne måten, eller å overgi forbryteren til offeret eller hans familie.

Det var gruppens leder som typisk førte en sak for domstolene.

Denne måten å organisere samfunnet på var ikke bare begrenset til familier, en hærfører var patron for sine soldater. En politiker for sine velgere, for sin by eller provins. En godseier for sine bønder, leilendinger, og tjenere.

Professor dr.philos Gudmund Sandvik sier det slik i Jussens venner hefte 5, 1990:

”Kort sagt var patron-klient-forholdet utbreidd i uendeleg mange sammenhenger. Det sette sitt preg på det romerske samfunnet og heile det romerske riket på alle plan. Det var eit nettverk av forpliktande lojalitetsband, med gjensidig karakter.”

1.6.2 Tvangsprosess

I saker vedrørende mord ble det ikke utviklet skreven rett. I stedet tok magistraten på vegne av samfunnet ut en form for tiltale mot drapsmannen for å avvære hevnaKSjoner eller blodfeider. Det fantes imidlertid regelsett eller rammer for hva partene i en konflikt kunne foreta seg overfor hverandre i en gitt konflikt for å gjøre opp deres mellomværende.

Videre kunne den klagende part hvor denne ikke fikk oppfyllelse etter hva iudex hadde tilkjent ham, innen 30 dager legge press på motparten. Den klagende part kunne bringe motparten fremfor magistraten, denne gang uten høflig henstilling, og hvis denne da ikke betalte eller stilte sikkerhet for betalingen, kunne magisteren autorisere klageren til å holde motparten i lenker i inntil 60 dager. I denne lenkeperioden måtte klageren vise frem den lenkede på markedsplassen. Hans familie eller venner kunne imidlertid løse han ut. Foruten skammen som lenkingen og fremvisningen på markedsplassen førte med seg, var dette en oppfordring til den dømtes familie til å gjøre opp for den skade som denne hadde påført klageren.

Den ultimate trussel, dersom ikke en dom eller lenkene førte frem, var da at den dømtes kunne selges som slave og salgets innbringende ble fordelt blant kreditorene. Kreditorene kunne imidlertid også drepe debitor, men hvis en kreditor hugg mer enn hva som var dennes andel av gjelden kunne dette få følger.

---

¹³ Jfr. Gaius, Første bok, 48-107

I ettertid anså romerne selv at disse, tolvtaflelovens autoriserte handlinger, var primitive. Man må derfor anse¹⁴ disse reglene som utslag av den lite utbygde staten/forvaltningen med få tjenestemenn som kunne drive inndrivelse av skyld etter en dom.

Partene var i stor grad overlatt til dem selv med hensyn til å ordne opp i deres mellomværende, slik at reglene i tolvtaflelovene i utgangspunktet bare foreskrev et minimum sett av regler for hva som kunne foretas, og hva som kunne forventes av staten for tilfellet.

Og dette førte utvilsomt til at de kreditorer etter en dom som hadde størst ressurser med hensyn til eiendomsverdier, eller antall medlemmer av gruppen ville ha lettere for å unngå lenker eller verre, enn de med lite eller ingen verdier å tilby for å bøte på de skader det var dømt til erstatning for.

1.7 Rettens utvikling

I republikktiden¹⁵ ble enkeltheter ved tolvtafleloven modifisert og utviklet (videreutviklet). Blant annet ble kreditorene overfor en dømt debitor ikke lenger gitt adgang til å drepe denne, men måtte la debitor nedbetale sin gjeld ved tvangsarbeid, eventuelt ved tvangssalg av dennes eiendeler. Prosedyrer for slike tiltak ble utviklet.

Men selv 500 år etter vedtagelsen av loven foretrakk romerne å se på tolvtafleloven som selve kilden til all privat og offentlig rett. Cicero skal ha uttalt at alle skolebarn måtte lære seg tolvtafleloven og elske denne med hjertet.

Romerne hadde videre en sterk følelse av at deres rett var av opphøyd karakter, og den kunne derfor ikke fravikes med tiden, særlig med hensyn til at den ble ansett å være en vesentlig faktor for romerrikets fremmarsj og utvikling som stat.

I den første halvdel av republikken var tolkning av loven, uansett om det var uskrevet ius eller skreven lex, fremdeles i hendene på pontiffene. De kunne tolke loven progressivt. Det vil si at de kunne tolke loven slik at den ble tilpasset samfunnsutviklingen, og tilpasset situasjoner som loven ikke i utgangspunktet hadde tatt høyde for. På denne måten ble retten utviklet ved tolkning. Og nye rettsinstitutter ble utformet og utviklet i tråd med samfunnsutviklingens krav. Dette uten at loven i seg selv ble fraveket, men snarere gitt et videre anvendelsesområde, hele tiden med utgangspunkt i reglene som var fastsatt i tolvtafleloven.

Et kjent eksempel¹⁶ på hvordan tolkning kunne utvikle en ny regel er hvordan en sønn kunne bli fri fra sin fars potestas. Ikke en gang frivillig kunne faren frigi sin sønn, men etter tolvtafleloven ville sønnen kunne bli fri etter tredje gangs salg. I utgangspunktet var denne regelen laget slik at faren kunne selge sin sønn for penger, mens kjøper kunne frigi sønnen igjen. Sønnen ble igjen faren "eie" som han kunne selge han inntil tre ganger. Sønnen ble da fri og kunne bli patron (pater familias) for sin egen familie eller gruppe.

Etter pontiffenes tolkning måtte dette logisk føre til at faren kunne selge sin sønn proforma tre ganger slik at denne ble fri. En ny regel var med dette utviklet på grunnlag av loven. Men bare for sønner og ikke døtre eller barnebarn. For disse gjaldt en regel om engangssalg.

---

¹⁴ Fra, Peter Stein, jfr. Litteraturlisten.

¹⁵ Den romerske republikk ble etablert rundt 510 f.Kr. Den siste av de syv kongene av Roma, Tarquinius den stolte, ble avsatt, og et system basert på ettårig valgte magistrater ble etablert.

¹⁶ Jfr. Gaius, Første bok, 132 "Emancipatio".

Tolvtavleloven ble altså brukt som utgangspunkt for utvikling av nye regler og institutter, slik at ved tolkning kunne man tillate seg en utvikling uten å bryte med gjeldende rett. Mange regler som ble til på grunnlag av regler i tolvtafleloven, hadde lovgiverne den gang ikke ville drømt om.

For de konservative kreftene i samfunnet var det imidlertid mye enklere å finne frem til regler gjennom tolkning, enn gjennom produksjon av helt nye regler uten forankring i tolvtafleloven som jo var høyt ansett.

Å introdusere nye reformer var en langt vanskeligere prosess, om ikke en utenkelig tanke for de konservative, enn utvikling gjennom tolkning.

1.8 Pretoren og hans kontroll med rettsmidlene

I det meste av republikktiden ble lovgivning utviklet mindre gjennom ny lovgivning og tolkning, enn gjennom pretors kontroll med rettsmidlene. Pretor var gitt stor makt som ansvarlig for rettspleien.

I begynnelsen var det første skritt til en rettshandling eller rettsprosess avhengig av at pretor fant en *actio* i lovgivningen som kunne brukes på den situasjon eller det tilfelle som partene hadde forelagt ham ved å redegjøre for faktum i saken. *Actiones* var tekniske konstruksjoner med krav til streng formell anvendelse.

Det var utviklet et begrenset antall *actiones* og hvis pretor gav partene en *actio* til bruk for *iudex*, måtte denne fremsettes korrekt muntlig etter ordlyden, og hvis dette ikke ble gjort risikerte klageren å tape saken. Antagelig fordi at en *actio* ble ansett for å ha en viss religiøs verdi som måtte følges.

Det fortelles¹⁷ om en mann som anklaget en annen for å ha skåret ned vinstokkene hans. Men i tolvtafleloven stod ingenting om å hogge ned vinstokker, bare om å hogge ned trær. Dermed tapte han saken, for alltid.

For Pontiffene lå det et element av makt at kun disse visste nøyaktig var som var rett fremførelse, og rett dato for fremførelsen. Og siden *legis actiones* typisk bare kunne fremsettes gyldig på gitte datoer, var disse kunnskapene et viktig maktmiddel. Inntil år 312 f. kr var det bare pontiffene som kjente de eksakte detaljene og kalenderen for når en *actio* kunne brukes. Jfr. Historien om Gnaeus Flavius (ansatt ved pretorembetet) som skrev av *actionene* og prosessdagene da han fant dem i pontiffenes arkiver, og slo dem opp på *Forum Romanum*.¹⁸

Pontiffenes makt var på mange måter tuftet på denne hemmeligholdelsen, og når pontificatet også ble åpnet for pleibere, ble maktbalansen forskjøvet. Ikke bare mellom de to folkegruppene, men også i samfunnet som helhet. Demokrati og statstanker fra Hellas antas her å ha hatt betydning.

Magistratene som hadde overtatt kongens funksjoner, bestod fra starten av to konsulere som var ansvarlige for forvaltningen og statens aktiviteter. Konsulene ble valgt årlig, og rettspleien var bare en mindre del av de gjøremål de hadde ansvaret for. De hadde derfor mye å gjøre, slik at noen særlig utvikling av regler ble det ikke tid til. Loven og de reglene som fantes der ble derfor i liten grad utviklet.

Men ettersom Roma ble større, ble det i år 367 f. kr oppnevnt en spesialmagister kalt pretor, som også ble valgt årlig, og som bare var ansvarlig for rettspleien. Han hadde ikke

---

¹⁷ Jfr. Gaius, Fjerde bok, 11.

¹⁸ Gudmund Sandvik, Jussen Venner, hefte 5, 1990, side 258

noen spesiell juridisk utdannelse, men det var forventet at han var i stand til å lede samt veilede partene i en sak med hensyn til den formelle siden av en actio.

Pretoren beholdt to stegs modellen som tidligere hvor magistraten foreskrev en actio, og partene kunne fremlegge denne for en oppnevnt dommer for avgjørelse.

Pretor var ansvarlig for det første trinnet i rettsprosessen. Hans jobb var å trekke ut sakens kjerne for deretter tildele partene en passende foreskrevet actio som kunne brukes til å avgjøre partenes mellomværende etter loven.

Når saken kom for iudex (eller et dommerkollegium) var den skåret ned til selve kjernen og det var bestemt hvilken actio som måtte få anvendelse. Spørsmålet var da hvilken av partene som fikk rett. Og partenes jobb var da å redegjøre for faktum som da måtte bli avgjørende for utfallet av saken. Selve rettsaken bar dermed preg av en uformell atmosfære, i motsetning til den første delen som var preget av et mer strengt formelt og en teknisk detaljert prosess.

Denne totrinns prosessen var tidsbesparende og gjorde rettsprosessen effektiv. Det gjorde seg først og fremst gjeldende på det første trinnet, da det andre trinnet ofte trakk ut i lengre debatter og forhandlinger vedrørende faktum i saken. Den siste delen var i det hele langt mer tidkrevende.

Romerne innså at i mange situasjoner var det langt mer problematisk å komme frem til enighet om faktum enn å finne ut regelens anvendelsesområde.

Mens det å finne frem til riktig regel og dens anvendelsesområde krevde en viss grad av særlig kyndighet, var det derimot akseptert at å finne frem til riktig faktum var selv vanlige folk kapable til. Slik at for å være dommer så krevdes ikke særlig kunnskap, annet enn livskunnskap.

I den andre halvdel av republikktiden ble en viktig endring i rettsprosessen introdusert. Endringen er i ettertid blitt kalt formularprosessen¹⁹. I stedet for at partene måtte fremsette en strengt formell påstand i gitte former etter tolvtafleloven²⁰, kunne partene nå fremlegge saken med deres egne ord. Deretter gav pretor, etter å ha funnet frem til det essensielle i saken, en formula, hvor pretor utstyrte partene med et skrevet dokument. (Vel å merke dersom partene ikke ble enige allerede ved forhandlingen hos pretor). Pretor gav partene en formula til bruk for iudex, og sammen la de formulaen i en konvolutt og forseglet denne slik at denne ikke ble endret før iudex mottok den.

Dette dokumentet foreskrev en hypotetisk tilnærming av rettsspørsmålet, som den oppnevnte dommeren (iudex) tok stilling til på neste trinn i saken. Typisk inneholdt formelen en instruksjon for dommeren til å dømme dersom et bestemt forhold ble funnet å være faktum i saken.

Formelen ble forseglet, slik at når dommeren brøt seglet, kunne han være sikker på at ingen hadde tuklet med innholdet, og saken var klart avgrenset med hensyn til hva eller hvilke rettsspørsmål dommeren måtte avgjøre. Bevisførselen ble da avgjørende med hensyn til å finne frem til riktig faktum i saken. Når dette var funnet gav formelen instruksjoner for hva utfallet måtte bli.

Dommerens autoritet eller fullmakt berodde på formulaens innhold, og alt måtte utledes fra denne. Men innenfor de rammer som formelen satte hadde dommeren vide rammer med hensyn til gjennomføringen av rettsaken. Ofte gjorde han bruk av et consilium av venner (etter hvert jurister) som hjalp han med å komme til en avgjørelse i saken.

---

¹⁹ Endelig lovfestet ved Lex Aebutia de formulis, 150 f.kr., som autoriserte pretors valg med hensyn til å utstyre partene med en formula til bruk for Iudex.

²⁰ Legisaksjonsprosessen

Mens partene i saken opprinnelig hadde representert seg selv, begynte disse å hyre inn profesjonelle såkalte oratorer (talere), som var spesielt trent i retorikk, til å presentere deres saker for dommeren.

Pretoren kunne gi en formel så langt han følte at klageren burde få hjelp til en rett han påberopte seg, dersom dette vel å merke kunne bevises. Formulaen måtte selvsagt i tillegg ha et grunnlag i gjeldende rett.

Pretorens funksjon ble således å bestemme lovens anvendelsesområde (*ius dicere*²¹) og å bruke loven ved å gi klageren en passende formel med en innebygd *actio*.

De fleste aksjonstypene var laget for velkjente sakstilfeller, slik som eiendomsrett, og pengekravspørsmål. Men pretoren kunne etter hvert gi formulaer uten at det konkrete tilfellet var faktisk nedfelt i loven. Offisielt het det seg da at ny lov ikke ble laget, dette var da heller ikke i pretors mandat. Pretor skulle anvende lovene, ikke lage dem. Men dersom pretor fant at en klager hadde rett på et rettsmiddel, så kunne han lage en *actio* (utledet fra loven). Pretor uttalte seg som om han utledet formulaen eller en *actio* fra loven, men faktisk så utviklet han ny lov, eller nye regler.

Siden nye rettslige konstruksjoner ble presentert som uttrykk for gjeldende rett, og utledet fra denne, var rettsutviklingen skjult eller forkledd i tolvtablelovens drakt. For eksempel kunne pretor ikke behandle en påstått rettighetshaver til fast eiendom å gi denne en *actio* for å hindre ekstinksjon, dersom denne påståtte retten ikke hadde grunnlag i gjeldende rett. Derimot kunne pretor behandle den påståtte rette eier som en ikke-eier å gi denne en alternativ *actio* som gjorde det mulig for denne å sikre seg fysisk kontroll over eiendommen inntil han med tiden fylte vilkårene for å bli rette eier hjemlet i loven.

På samme måte kunne pretor gi arvingene en *actio* for tilbakeføring av eiendomsretten, men bare dersom arvingene fylte vilkårene som arvinger etter loven.

Men pretor kunne gi en ikke-arving en *actio* som gav denne rett til å sitte med tingen. Men det var da tale om besittelse ikke eierskap.

Sammenlignet man disse to konstruksjonene var det utvilsomt at mange romere på den tiden hadde vanskelig med å forstå forskjellene. Idet besittelsen i begge tilfellene ble gitt, men på ulikt grunnlag. Den semantiske forskjellen var imidlertid av stor betydning, og viser litt om hvor høytstående teknisk eiendomsinstituttet var utviklet på den tiden.

Slike omgøelser eller tekniske finurligheter gav pretor muligheten til å gi en part rett selv om loven ikke direkte uttrykte denne retten. Slik at pretor ved å konstruere et tilfelle som rett, måtte denne retten finne sitt grunnlag i loven. Pretor utviklet ny rett uten å fravike loven, og på en slik måte at lovens formelle integritet ble opprettholdt.

Som nevnt ble pretor innsatt årlig, og ved starten av året publiserte pretor et edikt, hvor det ble annonsert hvilke tilfeller som ville bli tildelt en formel. Mulig prosederende parter kunne da studere ediktet, og dersom det ble funnet et tilfelle som var dekket i ediktet, kunne det kreves en formel av pretor. I dette lå det ikke noen forhåndsdømming, idet formelen gav motparten anledning til å imøtegå de påstander og beskyldninger som var rettet mot han. Dette ble gjort overfor dommeren i neste omgang.

Formularprosessen som innebar å utlede eller gi former til partene eller til den dommeren som skulle avgjøre retts spørsmålet gav pretor et mer fleksibelt instrument som gav begge

---

²¹ Latinsk for å hogge av, skjære ut. Sml. Lagmannens orskurd, (det han hadde skåret ut av loven), fra norsk middelalderrett.

parter i en tvist muligheten til å føre bevis og argumenter for sakens faktum. Utfallet var forhåndsbestemt, men faktum var det opp til dommeren å vurdere ut fra partenes argumenter og bevisførsel.

Til forskjell fra tidligere praktisering av tolvtafleloven hvor spørsmålet var om den prosessuelle fremgangsmåte hadde blitt fulgt korrekt. Ble det ved formularprosessen utviklet regler eller *actiones* som ble gitt den anklagede hvor det prosessuelle var korrekt men retten ellers var, eller kunne være tuftet på feil grunnlag.

En viktig formell kontraktsform, nevnt i tolvtafleloven, var *stipulatio*²². Dette var en muntlig spørsmål-svar avtaleform som bandt partene til rettigheter og plikter. Vel å merke dersom spørsmålet var riktig formulert og svaret likedan.

Det var i utgangspunktet ikke rom for å påstå seg svindlet eller utsatt for trusler. Hvis det formelle var i orden var partene bundet til avtalen og denne kunne da kreves oppfylt ved dom. Man kunne med dette kreve en rett på grunnlag av det formelle og ikke det faktiske.

Påstander om svik eller tvang gav ved endringen grunnlag for frikjennelse hvis parten kunne bevise dette. Påstander om svik eller tvang ble således inntatt i pretors formula slik at dommeren tok stilling til om dette faktisk var tilfelle før kjennelse ble tilkjent den part som hadde rett.

En slik innsigelse inntatt i formulaen ble kalt for en *exemptio*²³, og kunne brukes i de tilfellene hvor den anklagede erkjente å ha inngått en avtale, men typisk påsto seg ubundet på annet grunnlag.

I visse formulaer var *iudex* instruert av pretor til må dømme *ex fide bona*²⁴. God forretningsskikk. Og videre innebar dette en instruks til *iudex* å dømme den innklagede part til å betale dersom han fant at dette var en rimelig løsning. Å dømme til rimelighet. I disse tilfellene trengtes ikke en egen *exemptio*.

Det ble etter hvert utviklet en rekke slike *actiones* som kunne inntas i formulaen som partene tok med seg til *iudex*.

Disse rettene eller *exemptiones* som ble utviklet gjennom ediktene utstedt av pretor ble kjent som *ius honorarium*²⁵ (pretors ærefulle edikt).

Det legges til at den oppnevnte dommeren etter å ha avsagt sin beslutning ikke lenger var dommer. Han var bare oppnevnt for denne konkrete saken og kunne ikke følge opp dommens oppfyllelse. I den sene republikktiden ble saker som ikke ble oppfylt på domstidspunktet, ble den etterfølgende delen (oppfyllelsen) av saken avgjort av pretor alene.

1.9 Juristene

I den sene republikktiden var formularsystemet og de supplementer av hjelpemidler som ble utviklet av pretorene (*ius honorarium*) blitt så teknisk og komplisert at det ble behov for eksperter på området.

Verken pretor, *iudex*, eller advokatene som representerte partene var spesielt skolert i rettsvitenskap, og trengte eksperthjelp fra tid til annen.

---

²² Jfr. Gaius, Tredje bok, 94, Fjerde bok, 116

²³ Jfr. Gaius, Fjerde bok, 115

²⁴ Jfr. Gaius, Fjerde bok, 61, 62, 114

²⁵ Jfr. Gaius, Første bok, 6

Fra den andre halvdel av det tredje århundre f. kr. oppsto det en klasse av jusseksperter, jurister. Disse inntok ikke noen formell rolle i rettspleien men var skolerte rettsvitenskapsmenn som var villige til å forklare loven for de med formelle roller i rettspleien.

I starten fikk de ikke betaling. Det ble ansett som en ære å bidra med kunnskap til en slik viktig del av samfunnet som rettspleien ble ansett for å være.

De tok etter hvert over vokterrollen av retten, men i full offentlighet, og ikke som pontiffene som ikke hadde villet frigitt lovene.

Det arbeidet som de romerske juristene gjorde var i starten rent praktisk, og rettet seg mot saker som ble ført i rettsystemet. Deres funksjon var å foreslå formulaer og actiones, passende til en konkret faktisk situasjon. De utformet utkast til dokumenter, slik som testamenter og kontrakter, slik at disse ble formelt riktige.

Omdømmet til disse sen-republikanske juristene var avhengig av deres arbeider. Skriftene eller uttalelsene til de mest kjente juristene ble samlet i sammendrag (digests) og brukt som referanser når lignende saker sto for retten. Juristene var i det store og hele opptatt av privatrett som en del av sivilretten og befattet seg normalt ikke med offentlige, kriminelle, eller religiøse rettsspørsmål.

I den klassiske perioden ble imidlertid juristenes rolle mer og mer fremtredende. Juristene som klasse ble høyt skattet av keiseren. Allerede på keiser Augustus tid (drept i år 14 e.kr) ble utvalgte jurister gitt rett til å gi uttalelser om rettsspørsmål med keiserens autoritet. Dette muligens for å oppfylle kravene til lovgivning som bygget seg opp i forbindelse imperiebyggingen.

Et århundre senere fastslo keiser Hadrian²⁶ at når alle juristene var enige om praktiseringen av et gitt tilfelle, måtte dette være å betrakte som en lov. Slik ble det utviklet såkalte juristlover.

Juristskriftene ble etter hvert en del av lovgivningen²⁷, og denne ble kontinuerlig utviklet. Juristene fulgte rettsutviklingen og samfunnsutviklingen daglig, i motsetning til pretor som bare satt i stillingen sin et år, og iudex som bare satt i stillingen sin i en enkelt sak, var juristene derfor nærmest til å se hva som trengtes av modifiseringer.

1.10 Rettskildene

Gaius lærebok, Institutiones, som er kildegrunnet for den antikke romerretten, angir rettskildene som kunne komme til anvendelse ved løsning av rettsspørsmål. Boken ble skrevet ca. år 160 e.kr. slik at hele rettskildet og utviklingen av retten i antikken ble avdekket og rekonstruert. Dette var mulig ved funnet av skriftene i Verona, ved en tilfeldighet, av den tyske historikeren BG. Niebuhr i 1812.

Med henvisning til ovennevnte rettskilder som de tolv tavlers lov, og pretors utvikling av retten gjennom tolkning, kan følgende rettskilder tillegges:

Ifølge Gaius, Første bok, (I. Ius Civile og Ius Naturale), 1, legges til grunn at alle folk som styres ved lover og sedvaner bruker dels sin egen rett og dels den rett som er felles med alle mennesker. Den retten som folket har gitt seg selv ved lov eller sedvane kalles ius

---

²⁶ Romersk Keiser (117-138 e.kr.)

²⁷ Gaius, Første bok, 2, 7.

civile. Mens den rett som naturlig fornuft har stiftet blant alle mennesker kalles ius gentium. Folkerett. Det romerske folk bruker begge deler.

Videre i Første bok, 2, sier Gaius: Det romerske folks rett har sitt grunnlag i lover, almuevedtak, senatsvedtak, keiserlige forordninger, edikter utstedt av pretor, og de rettslærdes responsa.

Første bok, 3, Lov (lex) er det som folket påbyr og vedtar, almuevedtak er vedtak gjort i pleiberforsamlingen. Forskjellen mellom pleiberne (almuen) og folket (populus) er at det siste omfatter hele folket, også patriserne. Men senere har vi fått lex Hortensia²⁸ som sier at almuevedtakene er bindende for hele folket, slik at disse dermed blir gyldige.

Første bok, 4, om senatsvedtak sier at disse er bindende selv om dette har vært omtvistet. Man må her anta at ved tvil måtte vedtaket begrunnes på annet grunnlag. For eksempel i ius gentium.

Første bok, 5, sier at en keiserlig forordning ved dekret eller edikt har sitt lovgrunnlag i det faktum at keiseren selv er innsatt ved lov.

Første bok, 6, sier at retten til å utstede edikter har magistrater, og særlig pretor og fremmed pretor.

Første bok, 7, om de rettslærdes responsa som ble gitt lovs kraft ved reskript utstedt av keiser Hadrian.

Man kan enkelt sammenligne dette første kapittel i Gaius lærebok med de rettskildene som i vårt rettsystem anses relevante som kilder eller argumenter for løsning av rettspørsmål. Hva som er gjeldende rett kan ikke alene utledes av lov. Rettskildene gir grunnlag for fastleggelsen av hva som til enhver tid er gjeldende rett.

Det eneste man kan savne er rettspraksis, som tillegges betydelig vekt i vår tid. Som følge av rettsystemet oppbygging var rettspraksis problematisk å fremlegge som relevant argument i antikken. Men det kan likevel antas at pretor gjennom ediktet og gjennom formularprosessen gav praksis betydning som ledd i rettsutviklingen.

Rettspraksis var antagelig et retorisk argument som ble benyttet ved domstolene av partene i etterfølgende saker, men retorikken kommer vi til i neste del av fremstillingen.

---

²⁸ Lex Hortensia (287 F.kr.) Hortensius, pleiber og diktator i Roma, bestemte at resolusjoner vedtatt av Pleiberforsamlingen skulle ha lovs kraft og binde hele folket.

2. Del II Retorikk

2.1 Romersk retorikk

Den retoriske læren ble utviklet i antikkens tid, hvor gresk kultur har en solid innvirkning. Det vises i så måte til den territorielle utviklingen av Rom som i år 272 f.kr hadde lagt under seg de greske byene på Sicilia, og også Napoli. Disse byene hadde vært uavhengige av det hellenistiske riket i øst, men var tuftet på hellenistisk kultur. For siden å legge under seg det østre middelhavet omkring år 160 f.kr.

Den retoriske læren ble utviklet i gresk og romersk antikk, fra ca. 500 f.kr til 200 e.kr. Opprinnelig var retorikken bare en systematisering av hva gode talere og overtalere gjorde. Den er erfaringer som ble samlet inn den gang veltalenhet kunne være et spørsmål om liv og død. Den gang man selv måtte forsvare sin sak overfor en dommer uten hjelp av advokater, den gang folk måtte la sin egen stemme høres i folkeforsamlingen for å få gjennomslag for ønsker, ideer og krav.

Tross tilbakeslag ble den greske kulturinnflytelsen i Roma stadig sterkere. I visse kretser av yngre politisk og kulturelt toneangivende aristokrater, spesielt kretsen rundt Scipio (185-129 f.kr), ble det åpnet villig og grundig for gresk kultur, også den greske kultivering av språk og stil.

Midt i den retoriske gullalder (første århundre f.kr.), skriver Cicero i sin bok "De Oratore":

"Vel har Hellas alltid gjort krav på å være førende på veltalenhetens område..." Vel er Athen alle kunsters og vitenskapers hjemstavn, hvor talens edle kunst både er kommet til verden og utviklet til fullkommenhet. Likevel tør vi si at ingen studier noensinne har utfoldet seg med større kraft her i vårt eget land enn nettopp studiet om veltalenhet. Da vi nemlig hadde opprettet vårt verdensherredømme, og en varig fred gav oss tid og ro til oss selv, var det neppe noen ærgjerrig ungdom som ikke så det som sin første oppgave å sette alle krefter inn på å utdanne seg til taler. Til å begynne med kjente de ikke til noen metode, ratio, verken hadde de jo noen forestilling om verdien av systematisk trening eller visste de at det fantes teoretiske skrifter, og de nådde derfor naturligvis akkurat så langt som deres medfødte anlegg og forstandens bruk kunne bringe dem. Men senere, da en hadde fått muligheten til å høre greske talere, da en hadde studert deres skrifter og innkalt greske lærere, bredte det seg en rett og slett utrolig interesse for talekunsten blant våre landsmenn."

I ren begeistring påstår Cicero like etter at når det gjaldt medfødte talent, så fremgår det av mange ting at våre landsmenn ligger et godt stykke foran sine medmennesker i resten av verden.

2.2 Ad fontes! Til kildene!

Av de som utviklet den retoriske teorien er det særlig tre personer som utmerker seg: den greske filosofen Aristoteles (384-322 f.kr), den romerske politikeren Marcus Tullius Cicero (106-43 f.kr) og advokaten og læreren Marcus Fabius Quintilian (ca. 35-100 e.kr).

2.2.1 Aristoteles

Aristoteles (384-322 f.Kr.) var elev av Platon; i sin ungdom studerte han filosofi i Akademiet, skolen som Platon stiftet. Aristoteles ble av kong Filip av Makedonia bedt om å lede oppdragelsen av hans sønn Aleksander, senere kjent som Aleksander den store. Aristoteles skrev den første systematiske boken om retorikk som er overlevert. Boken er i tre deler, disse er fylt med gode iakttakelser, skarpe analyser og sunn sans, som alt Aristoteles skrev. Aristoteles Retorikk representerer en vitenskapelig og teoretisk fremstilling av faget. Altså en filosofisk tilnærming, naturlig nok idet det var som filosof han ble kjent for ettertiden. Men om Aristoteles ikke gjorde for mange innrømmelser i retning av det praktisk anvendelige, er romerne Cicero og Quintilian desto mer opptatt av retorikkens bruksverdi.

2.2.2 Cicero

Romeren Cicero (106-43 f.kr) er den klareste stjernen på retorikkens himmel, og var nok også den beste taleren av de tre. Han er berømt for de talene han faktisk holdt som advokat og som politiker.

Men Ciceros mangfoldige forfatterskap omfatter også flere verk om retorikk. Særlig nevnes "De oratore" (Om taleren), i tre bind, og "Orator" (Taleren), sammen med "Brutus". Som er en dialog og en kritisk gjennomgåelse av eldre greske og særlig romerske talere i hovedrollene. Disse verkene har stor appell også i dag.

Marcus Tullius Cicero kom fra Arpinum, en landsby ved Frascati, sørøst for Roma. Han var fra en velstående familie av lavadelen, men med vennskap og giftemål var foreldrene og besteforeldrene knyttet til noen av de mektigste mennene i staten. Blant annet til den mektige taleren og statsmannen Lucius Licinus Crassus og kretsen rundt han. Cicero fikk sammen med sin bror den første utdanningen i hans hjem, hvor Cicero ble kjent med flere greske filosofer og lærere i retorikk. Crassus snakket gresk som om det var morsmålet hans skrev Cicero i "De Oratore".

I romersk politikk ble Cicero regnet som en oppkomling, homo novus, selv om han gjennom familiens venner hadde et godt utgangspunkt. Han var imidlertid ærgjerrig og tiltaksom, og dessuten var han lynende intelligent. Han satset på en sivil karriere som forsvarsadvokat og taler, politiske posisjoner fikk han som følge av dette arbeidet og for sine evner som en stor kommunikator. Samt ved allianser med grupperinger som kunne ha nytte av evnene hans.

Cicero ble pretor i 69 f.kr og konsul i 66 f.kr. Under konsulatet sitt slo han ned sammensvergelsen til Catilina og som takk for dette fikk han tittelen fedrelandets far, pater patriae, og retten til å ta ordet først i senatsmøter.

De tre bøkene om taleren (De oratore) likner lite på vanlige håndbøker i retorikk, der hovedvekten var lagt på drøftelser av begrep og klassifiseringsprinsipper, på talestiler,

argumentasjon, disposisjon osv. De er skrevne som dialoger, tilnærmet slik Aristoteles pleide å gjøre det, skrev Cicero i et brev.

I dialogene deltar svært forstandige menn, ”prudentissimi viri”, som legger frem godt gjennomtenkte syn og betraktninger bygget på grundige studier og lang livserfaring. Utredelsene likner på velformede taler, ”accuratissimi sermones”, og det hender at disse står i motsetning til hverandre, og de ulike synene lar Cicero stå uten at klare konklusjoner blir trukket. Han overlater til leseren, gjennom ettertanke, å avgjøre hvilket argument som veier tyngst. Således innbyr bøkene til leserens deltakelse og dermed også til engasjement.

Foruten å være politiker var Cicero også advokat, og i denne rollen fremviste han en så glatt tunge at den virket umulig å stoppe uten å hogge hodet av ham. Og det gjorde de. Han ble drept i de store utrenskningene som fulgte etter mordet på Caesar, etter at han hadde holdt taler mot statsfienden Antonius²⁹. Hvorpå dennes hustru sørget for å få Ciceros avskårne hode hengt opp på Romas offisielle talerstol, rostra. Tungen ble gjennomboret av nåler.

2.2.3 Quintilian

Den grundigste behandlingen av retorisk teori og teknikk i antikken er *Institutio oratoria* (Om talerens utdanning) av Quintilian 100 e.kr. I denne boken omtales samtlige av retorikkens ulike aspekter. Quintilian var den første statslønnede professor i retorikk i Romerriket. I de tolv bøkene ”Om talerens utdanning” sammenfatter, kritiserer, utvikler og formidler han flere hundre års diskusjon omkring retorikkens mål og midler. Verket er ikke skrevet som en lærebok for vordende talere, men for lærere i talekunst. Quintilian presenterer verket som en fremstilling av ikke bare retorikken, men av *ratio dicendi*, som kan oversettes med ”det teoretiske grunnlaget for all tale”. Av ettertiden fikk Quintilian betegnelsen ”Europas lærer”. Han hadde enorm betydning for retorikk og pedagogikk gjennom mer enn halvannet tusen år, og tåler dagens lys.

Georg Johannesen³⁰:

”Prototypen på konservativ, praktisk og human gutteskolerektor gjennom ca. 1800 år, med enkelte vesentlige brudd i paradigmet³¹. Quintilian tror barn vil lære, som fugler vil fly. Barn skal pugge.”

I tillegg til disse nevnte kildene finnes det også bevart en hel del håndbøker i retorikk hvor det praktiske formålet er helt dominerende. Og det er også bevart mengder av taler, eller mer generelt: produkter av retorikk.

---

²⁹ Marcus Antonius (83-30 f.Kr.) Politiker og general. Viktig støtte for Julius Caesar som militær kommandør, medkonsul og administrator. Begikk selvmord sammen med den egyptiske dronning Kleopatra som han hadde fått tre barn med.

³⁰ Fra: *Rhetorica Norvegica* av Georg Johannesen (født 1931 i Bergen, død desember 2005 i Egypt). Forfatter og professor i retorikk.

³¹ forbilde, mønster; vedtatt maksime, grunnsetning i en vitenskap.

2.3 Hva var retorikk? Hva er retorikk?

De antikke retorikerers drøftinger er mer eller mindre klart orientert mot praktiske behov: Hvordan bør ting gjøres?

Teorien om retorikk grenser mot filosofi, man kan si at retorikk er filosofi om talekunsten. Det var imidlertid omdiskutert om retorikk kunne eller skulle betraktes som en egen filosofi idet tale ble regnet som kunst, og kunst kunne man ikke ha sikker viten om. Talekunsten ble da heller ikke regnet som en vitenskap.

Retorikerne står i en tradisjon som går tilbake til det gamle Roma og til de greske bystatene helt fra 500 tallet f.kr. I Hellas, i sør Italia og på Sicilia. Den greske og romerske kulturen var integrert inn i hverandre og det hersket tospråkighet. Offentlig tale, argumentasjon og andre former for verbal påvirkning var helt grunnleggende i dagliglivet og i tenkingen. Talekunsten var høyt verdsatt i det føydale Hellas, dette lenge før retorikk ble til en egen kunst.

Det var på Sicilia at de første forsøkene på å utforme en egen lære om overbevisende tale. Formålet var å styrke den spontane talen, og gjøre denne mer effektivt ved meningsstrid. Den retoriske kunst vokste frem i folkestyrte samfunn, der avgjørelse var tatt etter rådslagning og diskusjon, ikke primært ved vold. Læren var rettet mot praktisk anvendelse, slik at man ved retoriske grep kunne vinne frem med sine argumenter. Filosofiske problemstillinger og spørsmål ble reist, som: Hva kjennetegner den gode talen og den gode taleren? Hva skiller overbevisning fra forføring, smiger og trusler? Finnes det en indre sammenheng mellom det å snakke godt og å snakke sant?

Taleren, på gresk rhetor, var i det klassiske Athen en betegnelse på en som talte offentlig og i retten.

Senere, formodentlig i det 1. århundre f.kr, fikk ordet betydningen talelærer. Slik brukes det også på latin, der i motsetning til orator, som betyr taler. De antikke forfatterne som har skrevet om retorikk blir omtalt som retorikere.

Men hva er retorikk? Den aller enkleste definisjonen er at retorikk er en lære om hvordan overbevise andre mennesker.

Quintilian gir en mer utfyllende definisjon: Retorikk er kunsten å finne, ordne (disponere), formulere, huske og fremføre argumenter, med den hensikt å overbevise eller overtale.

”Ordets makt er stor. Det kan gjøre det store lite og det lille stort, det gamle nytt og det nye gammelt”, sa Isokrates.

Retorikk er talekunst i motsetning til dialektikk som er samtalekunst. Retorikk defineres gjerne som ”kunsten å overbevise”. Men hva ligger i ordet ”overbevise”? En omfattende betydning må legges til grunn, slik at alt fra det å motivere, inspirere, rose, kritisere, overtale, forsvare seg mot anklager og angripe andres feil faller innenfor begrepet.

Alt dette har nemlig noe felles: Det forutsetter at den talende vil noe med sine ord, at han eller hun har et mål. Dette er et fundamentalt premiss. For hvordan kan det retoriske redskap brukes hvis vi ikke vet hva det kan brukes til?

Det er derfor slik at man må tenke ut en strategi for å nå målet. Og ved hjelp av den kunnskap som kildene gir i sin fremstilling om retorikken vil sjansen for å lykkes med å nå målet bli større. Vesentlig større.

Ordet strategi kommer fra gresk, strategos, og betød opprinnelig ”slagplan på krigsmarken”. Den som argumenterer, har det til felles med krigsherren at hun eller han må ha en plan.

Den strategiske sammenhengen mellom saksfremstilling og argumentasjon kan også demonstreres på en annen måte. Det er ikke gitt at alle er enige om hva som er sakens kjerne.

Cicero var for eksempel en mester i å gjøre en bisak til en hovedsak. Slik gav han gjennom sin saksfremstilling inntrykk av at saken handlet om noe annet enn hans opposent mente han gjorde. En forutsetning vil det da være at bisaken er lettere å tilbakevise enn hovedsaken.

Retorikk er altså strategisk og målrettet kunst, som kan læres. Dens grunnidè er at en taler til enhver tid må bruke de best tilgjengelige midler for å overbevise. Den er et nøytralt redskap for å vinne tilslutning for ens syn, og som redskaper i alminnelighet er retorikken ikke ond. Om retorikken skal fungere effektivt, må den skjules, og det vi sier må fremstå som naturlig.

2.4 Retorikkens anerkjennelse

Retorikken ble kritisert av Platon fordi han var falsk. Retorikken hørte til løgnen sin verden ifølge Platon. Som selv var en dreven retoriker når han holdt sine taler mot retorikerne.

Hans Skjervheim³² har sagt at taleren blir en kremmer i meninger.

Cicero tok senere retorikken i forsvar mot Platons angrep. Ingen kan være en god taler, sier han, uten at han er et anstendig menneske, taleren må være troverdig om folk skal feste lit til han. Den gode taleren er et godt menneske som er dugende til å snakke, vir bonus dicendi peritus, hadde Cato den eldre sagt³³.

Cicero drøfter videre i ”De oratore” om sakkunnskap som vilkår for forstandig tale. Drøftelsen fremkommer som nokså vanlig var gjennom en dialog hvor Crassus, en av deltakerne i denne, sier at spørsmålet er et skinnproblem. ”Det er strid om ord som har plaget grekerne, trettekjære som de er, mer en glade i sannheten”.

Det sentrale spørsmålet i den første boka i ”De Oratore” av Cicero, er om sakkunnskap er et vilkår for ansvarlig offentlig tale. Er taleren spesialist på kommunikasjon på samme måte som bonden er spesialist på landbruk og skuespillere kan fremføre et drama på scenen? Eller er han en mann som i tillegg til talegavene sine har samlet og nyttiggjort seg all viktig kunnskap i tiden, og som derfor kan snakke klokt og utførlig og variert i et fagert og høvelig språk om alle slags saker?

Antonius representerer det første synet. Taleren er en ekspert på et avgrenset saksfelt slik som hærføreren, juristen, eller en språklærer er det. Hans fag er kommunikasjon, og han vet å tale slik at tilhørerne blir beveget av argumentene hans. Når han trenger sektorkunnskap går han til spesialistene, ellers er det nok med sunt vett, og at han ikke er

---

³² Norsk filosof

³³ Marcus Porcius Cato (234 f.Kr. - 149 f.Kr.), romersk statsmann, av gammel plebeierfamilie. Kvestor i 204 f.Kr., aedil i 199 f.Kr., og konsul i 195 f.Kr.

helt utenfor i sosialt samliv. På den måten at han ikke er en fremmed i sitt eget land og sin egen kultur.

Crassus tenker ut ifra en idé om en fullkommen taler, ”perfectus orator”, og fullkommenheten ligger blant annet i at en har en allmenn innsikt i vitenskapene. Det ”fullkomne” mennesket.

”Vi er ikke på leting etter en vanlig prokurator eller en skrikhals eller ei kjeftesmelle, men etter den mannen som... er selve mesteren i denne kunsten”, sier han.

Slik tenker Cicero også, da dette fremkommer av innledningen til kapittel VI: ”jeg for min del mener at ingen kan være en på alle måter fullkommen taler uten at han har tilegnet seg innsikt på alle saksområder og i alle grener av kunst og vitenskap”.

I praksis går imidlertid Crassus med på at talerens oppgaver kan avgrenses til offentlige stridsspørsmål og debatter. På denne måten blir oppgaven mer overkommelig, men er likevel omfattende nok. Den som skal kunne snakke forstandig og overbevisende om offentlige saker, må være grundig opplært i hele den allmenne utdannelsen, in omni humanitatis perfectus, sier han. Dette innbærer feltene praktisk filosofi, logikk, historie, rettslære, samfunnslære, menneskekunnskap.

Et høyt utdanningsnivå er nødvendig om en taler i det romerske samfunnet skal klare å overbevise sine motstandere i folkeforsamlingen, i retten og i senatet.

Diskusjonen mellom Antonius og Crassus³⁴ er interessant og aktuell.

Med henvisning til de feltene som Crassus opplister nærmest som minstekrav til kunnskapsområder som en god taler må ha, så står kravet til kunnskap om mennesket som det mest komplekse og vanskelige. Det er vel heller ikke uten grunn eller tilfeldig at Aristoteles i sin retorikkbok bruker nesten halvparten på psykologiske betraktninger. Og inn under dette faller menneskets følelsesliv. Ettersom følelsene er et umistelig våpen i en god talers arsenal, besvarer Aristoteles spørsmål som: Hvem bruker å føle på hvilke måter? Hva frambringer de ulike følelsene? I hvilke situasjoner oppstår disse følelsene? Hvordan stimuleres disse følelsene på mest mulig effektivt vis?

De følelsene som Aristoteles konkret tar opp og som det redegjøres ganske grundig om er vrede, formildelse, vennskapelighet, frykt, skam, velvilje, medlidenhet, forargelse, misunnelse og kappelyst.

Det går ikke inn på de ulike delene av menneskesinnet i denne anledning, i så måte vises til Aristoteles bok, dog vil innsikt i disse vil være nyttige hjelpemiddel for taleren, og kan brukes i den strategi som legges til grunn for å oppnå målet. Å flytte tilhørerens syn på en konkret sak i den retning som taleren ønsker.

Forstillingen i vår tid om at retorikk er tomt prat, eller et redskap til bruk for å fremme onde tanker eller synspunkter, er feil.

Georg Johannesen sa: ”Retorikk er et skjellsord for folk som ikke vet hva retorikk er.”

---

³⁴ Marcus Licinius Crassus (105- 53 f.Kr.) , politiker og konsul sammen med Gnaeus Pompeius. Ryktet sa at Crassus var involvert i Catilinas sammensvergelse, men fikk kalde føtter og lekket opplysninger til Marcus Tullius Cicero. I år 60 f.Kr. dannet Crassus med Caesar og Pompeius det første triumvirat.

Retorikk eller veltalenhetslære ble fra 1800 tallet holdt for å være unyttig og skadelig opplæring i å snakke og skrive kunstig og affektert. Talekunst er “gar keiner Achtung würdig“, skrev Immanuel Kant “Kritik der Urteilskraft“.

Silke motforestillinger fantes også i antikken, og spørsmålene drøftes allerede av Aristoteles.

Et virkelig effektivt redskap er retorikken først når den som sådan er skult. Retorikkens ”retoriskhet” må altså kamufleres. Ars celare artem, kunsten å skjule kunsten, sa man i antikken. Dette er en grunnleggende regel knesatt av Aristoteles som sa: ”Derfor, må arbeidet med stilen foregå så ubemerket som mulig, og det må ikke virke som om man talte kunstig i stedet for naturlig. Det naturlige virker nemlig overbevisende, mens det kunstige virker motsatt”.

Talekunsten har altså en dobbelthet i seg: Den er en kunst, men må aldri bli kunst for kunstens skyld.

Aristoteles setter formålet litt i bakgrunnen, mer som et selvsagt underliggende, og fokuserer på forutsetningene og forarbeidet. Han definerer retorikk som evnen til å mønstre de mulige overtalende momentene i ethvert stoff. Retorikk er evnen til å se hvordan enhver sak rommer noe en kan utnytte for å gjøre et bestemt syn på den troverdig.

Dette peker i retning av at det særlig er analyse og argumentasjon Aristoteles legger vekt på. Men han vet at følelsene rommer et overtalelsespotensial, og at taleren kan mobilisere sin egen person i overtalelsens og troverdighetens tjeneste.

Bakgrunnen for ovennevnte er diskusjonen om hvor mye og hva slags sakkunnskap taleren trengte om det konkrete emnet som det var strid om, og var dette en forutsetning for å holde en god tale. Var det talen i seg selv (retorikken) eller talens innhold som var avgjørende for resultatet.

Det sier seg selv at en taler ikke kan ha inngående kjennskap til et ethvert emne som drøftes. Men kan derfor legge til grunn at den gode taler avstår fra å uttale seg dersom sakkunnskapen ikke anses å være tilstrekkelig for å uttale seg, slik at en utidig uttalelse ville svekke muligheten for å nå frem til målet.

Quintilian ble imidlertid aldri trøtt av å understreke at en dugende taler måtte være et godt menneske. I tillegg krevdes det en asketisk arbeidsmoral med hensyn til å terpe på retorikkens regler og utgangspunkter med tillegg til tilegnelsen av sakkunnskap konkret. Retorisk mesterskap krevde utrøttelig stev og omsorg, ”labor et cura”.

Quintilians ”Institutio” bok V er en innføring i bevisføring. Ifølge Aristoteles var det dette retorikken dreide seg om, som vi har vært inne på. I innledningen til kapittel VIII sier Quintilian at mange forsømmer grundig den delen av talerens arbeid som har med argumentasjon å gjøre, da dette er vanskelig. Taleren må her gå inn i ukjent terreng idet sakens faktum er bestemmende for hva som kan finnes av argumentasjon. Typisk skriver Quintilian om talerens behov for argumenter når det tales for domstolene. Mer enn for politiske taler da den politiske retorikken på Quintilians tid var i ferd med å miste sin funksjon i det autoritære samfunnet under Vespasian³⁵ og Domitian³⁶.

---

³⁵ Vespasian (9-79 e.Kr.) romersk keiser i perioden 69-79 e.kr.

³⁶ Domitianus, keiser fra 81 til 96. Sønn av Vespasian. Ble i ettertid ansett for å være en tyrann.

Argumentasjonen er ifølge Quintilian grunnlaget for en persuasiv tale, og ved å gi tilhørerne kunnskap om sakens faktum gjennom begrunnelser og stadfestelser av faktum, legges forutsetningene for å vekke folks eller domstolsmedlemmenes følelser, og for å kunne tale underholdene.

Quintilian legger, som Cicero, stor vekt på at taleren trenger en omfattende allmenn utdanning, blant annet er det viktig å studere den klassiske litteraturen. Tekstene måtte analyseres nøye, og grunnlaget for god språklig fremstillingsevne ble lagt ved å lese de beste bøker.

Quintilian sa: ”For ungdommen er dette nødvendig for alderdommen er dette en glede og som selskap i ensomme stunder, og det kan hende det eneste studiet som gir mer enn det lover.”

2.5 Samfunnsdannelse og rettsdannelse forutsetter retorikk

Uten tale, intet menneskelig samfunn. I den retoriske læreboken (*De inventione*) som Cicero skrev som ung, finner vi et veltalende vitnesbyrd om denne oppfatningen:

”En gang i tiden streifet menneskene omkring i skog og mark akkurat som dyrene. De levde av viltet. Når de hadde satt seg noe fore, lot de seg ikke styre av fornuften, men satte mest lit til ren muskelkraft. Det var ingen fornuftig orden verken på religionsvesenet eller samfunnslivet. [...] Da var det at en mann, en stor og vis mann må det ha vært, innså hva som bodde i mennesket og hvilke enorme intellektuelle evner og muligheter det hadde, om han bare fikk lokket dem fram og utviklet dem: Veiledning var det som trengtes.

Planmessig samlet mannen menneskene sammen på et sted; de bodde jo spredt omkring i landskapet og i de fjerne skogstrakter. Han satte dem inn i all mulig nyttig og hederlig virksomhet. Til å begynne med protesterte de. Alt var jo så nytt. Men fornuftig tale (*ratio atque oratio*) fikk dem snart til å lytte mer oppmerksomt, og slik fikk mannen forvandlet de ville og tøylesløse skapningene til milde og medgjørilige vesener.

Etter min mening er det utenkelig at en stum og stemmeløs visdom plutselig kunne ha fått menneskene til å oppgi sitt tilvante levevis og legge seg til en annen livsform. [...] Bare en alvorlig opphøyet og mildt smigrende tale kunne ha fått en brande til å bøye seg for retten uten å gripe til vold, og til å sette seg selv på lik linje med folk som han var mye sterkere enn, og frivillig gi avkall på store fordeler, særlig som det i tidens løp hadde fått hevd på som en naturlig orden.

Slik var det altså at veltalenheten først ble født og siden utviklet seg et stykke på vei. På tilsvarende vis var den senere forbundet med menneskenes høyeste interesser og viktigste anliggender i krig og fred. Men deretter forfalt talekunsten til bekvemmelighet, til et vrengebilde av dyden, uten moralsk ryggrad. Sletthet støttet på retoriske anlegg begynte å rasere byer og ødelegge menneskers liv.”

I sitt moralfilosofiske hovedverk (*Om pliktene*) kommer Cicero i det som fra naturens hånd er grunnlaget for menneskelig samfunn og fellesskap:

”Det er noe fellesmenneskelig som vi finner overalt der menneskene lever sammen. Dette båndet mellom menneskene er fornuften (*ratio*) og talen (*oratio*). Dette binder menneskene sammen i et slags naturlig fellesskap hvor en lærer og blir belært, meddeler seg til hverandre (*communicare*), drøfter og dømmer. Det er først og fremst ved dette at naturen har atskilt menneskeslekten fra dyrene. Vi sier ofte at dyr, f. eks løver, er modige, men aldri at de er rettferdige, rimelige eller gode. De er nemlig uten fornuftens og talens gave.”

Veltalenhetens samfunnsbyggende funksjon er en topos i antikken. Quintilian skrev: ”Jeg tror ikke at bygrunnleggerne hadde klart å få omstreifere til å danne et folk uten å påvirke dem med kloke ord. Jeg tror heller ikke at lovgivere hadde fått menneskene til frivillig å gi seg inn under lovens åk, hvis de ikke hadde utnyttet veltalenheten med full kraft.”

Fornuften og talen er det som gjør oss til mennesker. På latin kan en spille på to nesten likelydende ord, ratio og oratio; på gresk nøyer en seg med ett: logos.

Mennesket overstråler utvilsomt alle andre skapninger ved fornuften og talen, og hvorfor kan vi ikke si at menneskets dyd består like mye i talen som i fornuften? Dette retoriske spørsmål stilt av Quintilian har brodd mot filosofiens dyrking av bare det ene aspektet.

Samfunnet setter rammer for retorikken, og retorikken har og vil typisk ha vekslende kår og forskjellig funksjon i ulike samfunn. Den utfolder seg ikke på samme måte i et despoti som i et demokrati. Retorikkens vilkår ligger likevel dypere enn i statsformer og politiske institusjoner.

Kunsten følger opp naturen. Her ser vi det velkjente poenget i dets historiske dimensjon: Det som kunsten lærer, ligger der, allerede før kunsten har satt navn på det. Det er tilstede hos Homer³⁷ i Iliaden og Odysseen, de eldste litteraturverk grekerne kjente. Quintilian anså Homer som veltalenhetens kilde.

Retorikk i teknisk forstand oppsto ifølge tradisjonen på Sicilia i første halvdel av det femte århundre f.kr, nærmere bestemt i året 467 f.kr da det ble gjort slutt på enestyret. Hos Cicero fire hundre år senere, kan vi lese det som er blitt stående som det første, knappe kapittelet i retorikkens historie:

”Aristoteles sier at det først var etter tyrannens fordrivelse fra Sicilia, og da en etter et lengre mellomspill begynte å bringe private erstatningssaker inn for domstolene, at Korax og Tesias, som var siculere og tilhørte et ordkvasst og stridslystent folkeferd, skrev sine systematiske lærebøker. Tidligere hadde ingen vært vant til å tale etter metode eller system, selv om mange hadde talt både omhyggelig og veldisponert.”

Tyrannenes fall skapte behov for retorikk. Tidligere eiere krevde tilbake konfiskert jord, landflyktige kom hjem og gjorde krav på gamle og nye rettigheter, og andre skulle ha erstatning for tort og svie under despotiet. Samtidig ble ordet fritt på en måte som det ikke hadde vært før.

Retorikk innebar konfrontasjon og kamp, men uten sverd. Quintilian deler ikke den illusjonen at det er når menneskene kommer i vanskeligheter og må forsvare seg verbalt, at de begynner å interessere seg for språklige virkemidler:

”Uten tvil er dette den grunnen en gjerne vil være bekjent av, men det er likevel ikke den som kommer først. Anklage kommer tross alt før forsvaret. Eller mener noen at sverdet først ble tatt i bruk av en mann som ville bruke stålet til å forsvare seg, snarere enn av en som var ute etter å tilintetgjøre noen?”

---

³⁷ Homer, gresk forfatter levde rundt år 800 f.Kr. Skrev verkene, Odysseen og Iliaden. Som allerede i klassisk gresk tid var høyt skattet. Deres betydning for den greske, og dermed den vestlige kulturutvikling var umåtelig.

2.6 Den romerske retorikken

Retorikken var en gresk importartikkel til Roma, og mange så på den som et fremmedelement. De som hadde vanskelig for å akseptere den greske innflytelsen generelt, mislikte gjerne retorikken spesielt. Den mest kjente av retoriikkens motmenn er Cato den eldre. Som ledende romersk senator holdt han selvsagt mange taler, og Cicero oppsparte 150 av dem i ettertid, og roste dem for et enkelt og konsist språk. Cato selv var mye mer fortrolig med gresk kultur enn han ønsket og gi inntrykk av; derfor er det ikke sikkert vi skal ta ham alvorlig når han råder sønnen til bare å ta en titt på den greske litteraturen, ikke studere den grundig. Cato hadde også et eget retorisk slagord: ”Hold deg til saken, så følger ordene av seg selv.”

Tross tilbakeslag ble den greske kulturinnflytelsen i Roma stadig sterkere, og i høyere kretser ble gresk kultur grundig studert, også den greske kultivering av språk og stil (retorikken).

Georg Johannesen³⁸ skriver i sin bok *Rhetorica Norvegica*:

”Cicero forener i sin person gresk og romersk tenke og talemåte. Han dannet ved sitt liv sin stil, og sine taler og skrifter et varig ideal: den lærde, politisk aktive, frihetsorienterte aristokrat, urban, human, sivilisert. Han latiniserte (eller overtok fra sitt oppdragelsesmiljø) en rekke greske begreper, som fremdeles brukes som fremmedord og som begreper og fagtermer i retorikken: individ, induksjon, definisjon, kvalitet, moral, osv.”

2.6.1 Fra gullalder til forfall

I tiden frem til Octavian og Antonius som seierherrer ved Filippi, hvorpå førstnevnte, bedre kjent som Augustus³⁹ ble keiser fra 31 f.kr til 14 e.kr, var den romerske retoriikkens storhetstid, eller gullalder. Augustus lange regime som enehersker var imidlertid en langsom revolusjon, og republikken ble omformet til et keiserdømme. Dermed fikk retorikken nye vilkår. Det var ikke alltid vekstvilkår; men der den fikk utfolde seg, vokste retorikken seg sterk.

Det romerske imperiet var på det største, og i samfunnet hersket en stabil fred og god orden.

Men hva som kunne være årsaken til retoriikkens forfall eller endring ble heftig diskutert, og dette ble forklart med freden og samfunnsordningen, men også moralske forhold og aspekter ble forfallet begrunnet med.

Forfatteren Longinos⁴⁰ uttalte:

”Min gode mann! Det er lett og såre menneskelig å legge skylden på den tid en lever i. Men tenk deg nå litt om! Kanskje det ikke er verdensfreden som ødelegger de store genier, det er kanskje heller den endeløse krig som raser inne i oss, alle de lidenskaper som har inntatt vårt liv i dag og herjer og plyndrer for fote. Pengebegjæret, denne uhelbredelige sykdom vi alle lider av, og nytelseslysten slavebinder oss og lar oss drukne i et hav av

---

³⁸ Georg Johannesen (født 1931, i Bergen, og døde i Egypt, 2005) forfatter og professor i retoriikk.

³⁹ Keiser Augustus (63 - 14 e.Kr.), var den første romerske keiser og han regjerte i mer enn 40 år. Han gjorde slutt på et århundre med borgerkriger og gav Romerriket en periode med fred, velstand og keiserlig storhet.

⁴⁰ Fra *Retoriikkens hage*, Øyvind Andersen

ynkelighet. Pengebegjæret er en sykdom som gjør oss usle, nytelseslysten æreløse. [...] Ungene deres heter skryt, forfengelighet og luksus, og det skal jeg si ikke er noen lausunger, det er i høy grad deres ektefødte barn. Hvis vi lar rikdommens barn få vokse opp, vil de snart føde grusomme herrer i våre sjeler: Vold, forbrytelser, skamløshet. Slik må det nødvendigvis gå. Mennesket lever med lukkede øyne og tenker ikke lenger på ettertidens dom. I denne krets av last og skam fullbyrdes gradvis vårt livs ruin. Sjelens storhet falmer og visner hen, vi tror ikke storheten er noe å trakte etter, fordi vi bare beundrer det som er dødelig, og forsømmer å gi vekstbetingelser for det udødelige i oss.”

Det siterte avsnittet handler om retorikkens vilkår, det er også sitert som et eksempel på et populærfilosofisk retorikk, et veltalende innlegg mot rikdommen.

Principatet var statsformen i Roma fra og med Augustus til og med Diocletian (284- 305 e.kr). For rettsdannelsen betydde dette at keiserens vedtak i administrative saker som vel som hans dommer i rettssaker fikk stadig større betydning som rettskilder ved siden av lovgivningen. På midten av 200 tallet gjorde hæren seg til herre over staten, og dette fremtvang en ny statsform. Dominatet. Under dominatet ble keiseren eneveldig, og han var ikke lenger bundet av lovene (jfr. princeps legibus solutes est) og hans vilje var lov (jfr. Quod principi placuit).

Romerriket⁴¹, var det største og viktigste av alle oldtidsriker og hadde sin storhetstid fra år 0 til ca 200. Da ble riket offer for anarki, økonomisk krise og store invasjonene fra germanerne. Det kulminerte med delingen av det Østromerske og Vestromerske riket i år 395.

Overgangen fra principat til dominat var begynnelsen på romerrikets forfall, og vestromerrikets fall. Lovene fremkom ikke lenger av folkets vilje, og det er derfor enkelt å slutte at retorikken da også forfalt. Den hadde ikke gjennomslagskraft på samme måte som tidligere. Det er allikevel å anta at retorikken bestod og virket på andre måter, men ikke som en offentlig tale med argumenter og kritikk mot eller for samfunnsordninger.

2.7 Taleren vs. juristen

Før det tas fatt på retorikkens enkelte deler slik de fremstilles av Aristoteles, Cicero, og Quintilian, så kan leseren nedenfor se et eksempel⁴² på rettsretorikken i full utfoldelse i Roma.

Crassus når her frem med sitt rimelighetssynspunkt. Han hadde argumentene på sin side. Han kunne sin jus. Men først og fremst var det taleren som vant over juristen. Mens Scaevola⁴³ var den mest taleføre av juristene, var Crassus den mest rettslærde av talerne. Eksempelet viser at det ikke alltid er tilstrekkelig å kunne sin jus, man må også beherske de retoriske verktøy.

Scaevola ville bevise at Manius Curius, som var innsatt som arving av Marcus Coponius ”i fall hans myndling døde uten å ha oppnådd myndighetsalderen”. Det ble imidlertid aldri født noen arving, slik at Manius Curius dermed ikke kunne bli arving når den omtalte myndlingen slett ikke eksisterte.

---

⁴¹ Fra Wikipedia

⁴² Fra Ciceros bok De Oratore.

⁴³ Publius Mucius Scaevola, prominent politiker og jurist, tribun år 141 f.kr, pretor 141 f.kr, konsul 136 f.kr..

Alt som lot seg si om testamenters gyldighet og om hevdvunnet juridisk språkbruk ble anført av Scaevola. Han angav hva det måtte ha stått i testamentet hvis Curius skulle ha kunnet ha blitt arving også i tilfelle det ikke ville bli født noen sønn. Han fremmanet faren for at den jevne borger skulle bli overlistet hvis en lot håne det som vitterlig sto i testamentet og i stedet bygde på formodninger om testators antatte hensikter og fordreide alminnelige menneskers ord med sofistiske fortolkninger. Han talte lenge om at hans egen far, den store rettslærde, alltid hadde stått for det samme synspunkt, og om dette med både erfaring og kyndighet, kort og konsist, men også forseggjort og med stor eleganse, så var det vel ikke en blant folket som forestilte seg at det ville eller kunne ha blitt gjort bedre.

Crassus tok i sin tale utgangspunkt i historien om gutten som gikk langs stranden, fant en tollepinne, og fikk det for seg å bygge på den slik at det ble en båt. På samme måte hadde Scaevola bygd hele sin argumentasjon i en sak for hundremannsretten på en spissfindighet som var like spinkel som en enslig tollepinne. Med denne innledningen og mer av samme slag moret han alle de tilstedværende og vendte stemningen fra alvor til munterhet. (Etos) Deretter sa han at det testator hadde ment, var at uansett hvorfor det ikke var en arving under Curius formynderskap, enten det ikke var født noen arving, eller han var død før han var myndig, så skulle Curius bli arving. Slik ville de fleste uttrykke det, og det var og hadde vært gyldig. Med disse og lignende resonnementer overbeviste han sine tilhørere, og det er det andre av talerens tre oppgaver (Logos).

Endelig gjorde han seg til talsmann for rett og rimelighet, for å ta hensyn til testamenters ånd og hensikt; han påviste hvordan ordet kan bedra hvis en ikke respekterer intensjonen, særlig når en har med testamenter å gjøre; hvordan det ville føre til at Scaevola fikk altfor stor makt hvis ingen for fremtiden torde å sette opp et testament uten først å spørre han til råds. Alt dette forklarte han alvorlig, med bruk av mange eksempler, men også i et avvekslende, vittig og humørfylt foredrag, og han vant en slik beundrende tilslutning at en skulle tro at ingen noensinne hadde hatt noen annen mening. Og det var jo talerens tredje oppgave (Patos), og ifølge sakens natur hans viktigste.

Antonius uttalte etter dette:

”Etter min mening trakk du det store flertallet av dommere over på din side ved ditt elskverdige vidd og dine humørfylte og elegante åndfullheter, som du gjorde narr av Scaevolans overvettes skrapsindighet og priste hans fremragende intellektuelle evner, som satte han i stand til å regne ut at et menneske må fødes før det kan dø! Eller da du trakk fram en rekke tilfeller fra lover og senatsvedtak, men også fra dagliglivet, hvor det ikke ville ha ført til noe dersom en hadde holdt seg til ordlyden og ikke til meningen. Slik ble rettslokalet fylt av en munter og fornøyetlig stemning.”

3. Del III Håndbok i retorikk

3.1 Etos, patos, logos

Ønsker du å bli en god troverdig taler, altså en god retoriker, må du lære deg å beherske tre midler for overbevisning: Folk må like deg og dine ord, det du sier må virke sannsynlig og tilhørernes følelser må beveges på den rette måten. I disse tre midlene ligger hele den retoriske kunst. Deres greske navn er etos, logos, og patos. Etos handler om den talende selv, logos om det vedkommende uttrykker, og patos om tilhørerens sinnstilstand. En retorisk lærebok inneholdt forskjellige teknikker for å bearbeide denne triaden av såkalte bevismidler, altså de tre slags veier til overbevisning en bruker av språket (taleren) har til rådighet.

3.1.1 Etos

Etos handler om å fremstille karakter. En persons etos er relatert til de mildere følelser vedkommende vekker, som sympati, velvilje og tillit. For ingen klarer å overbevise om den som lytter ikke føler at taleren er til å stole på, vet hva hun snakker om og virker rimelig sympatisk. Den gode taler må beherske kunsten å sette oss i stemningsleier som gjør oss åpne og motagelige. Her ligger betydningen av etos idet bare den som lytter kan bli overbevist og bare den troverdige kan overbevise.

Men begrepet etos er mer omfattende enn som så.

Etos dreier seg ikke primært om hvem vi er, men hvordan vi fremstiller oss selv. Når vi snakker om etos som en del av den retoriske kunst, er poenget at tillit og troverdighet er noe som skapes. For om dette bare var et spørsmål om hvem vi er eller ikke er, var det ingen kunst. Da handlet det kun om egenskaper som ligger hinsides retorikken. Etos består altså av de egenskaper folk tror vi har, like mye som de vi faktisk har: alt det vi er i andres øyne. Etos blir da et krysningspunkt mellom image og karakter.

Det må imidlertid ikke skinne igjennom at vi fremstiller oss som noe vi ikke er. Eller fremstillingen må ikke virke unaturlig eller falsk. Dette svekker etos igjen. Kunsten må som sagt tidligere også her skjules.

3.1.2 Patos

Tilhørernes heftige følelser må settes i sving. Forberedelsen er allerede unnagjort ved etos. En akkurat passe mengde med følelser, det være seg kjærlighet, sinne, glede, hat, håp eller frykt, relativt til dem som utgjør vårt publikum må settes i sving. Dette for å skyve publikums standpunkter i den retning du som taler ønsker.

Om vi aksepterer følelsenes betydning for en persons overbevisningskraft, virker det rimelig at den gode taler bør være en menneskekjenner. Han eller hun må vite i hvilke situasjoner folk er tilbøyelige til å føle på ulike måter. For selv de mest fornuftige menneskehjerne rer utstyrt med følelser, og følelsene som drifter, begjær, lidenskaper, sympatier og antipatier påvirker hvordan et emne vurderes.

Aristoteles bruker da også nær halvparten av sin bok om retorikk til å forklare og drøfte menneskers følelser slik at retorikeren kan dra nytte av dette i sin overbevisningstale.

En sint person tenker annerledes enn en som er glad, en som føler medlidenhet tenker på en annen måte enn en som er likegyldig, og hensynet til dette må innlemmes i den retoriske kunst.

Det blir imidlertid for vidtrekkende å gjennomgå menneskets følelser i videre forstand denne gang.

3.1.3 Logos

Det mest tiltalende etos er alene ikke tilstrekkelig om talen ikke er formulert med noenlunde kraft, flyt og stil. Selv den mest lidenskapelige og følelsesvekkende tale vil komme til kort om man har dårlige argumenter og momenter. Logos dreier seg om ordene vi bruker, og alt vi trekker frem i en tale for å sannsynliggjøre at det vi sier er tilfelle.

Det vi sier trenger imidlertid ikke å være logisk i matematisk forstand. Et grunnleggende premiss for retorikken har siden antikken vært at det ikke finnes fasitsvar på praktiske spørsmål. Når praktiske spørsmål diskuteres er det alltid mulig å tenke seg alternative handlingsvalg.

Utgangspunktet er at retorikkens anvendelsesområde er der hvor man ikke kan trekke frem en kalkulator og etterprøve argumentene som fremkommer. Til slikt brukes vitenskapen. Typisk sakkyndige i retten.

For at logos skal få den effekt som taleren ønsker må den tilpasses det publikum som står fremfor en. Overbevisende ord (logos) er i regelen forståelige ord. Ordene må derfor tilpasses til tilhørernes nivå. Stilt overfor ett publikum kan en tale være effektiv, mens den overfor et annet fungerer dårlig. Derfor må den gode retoriker vite hvem han eller hun taler til, og tilpasse talen deretter.

Lefling, demagogi eller spyttlikkeri handler om å gi publikum det de vil ha, en retoriker gir imidlertid tilhørerne det han eller hun vil at de skal motta. Det er målet med argumentasjonen som står i fokus, og forholder ikke taleren seg aktivt til sitt publikum, er målet uoppnåelig.

Kjernen i det omfattende begrepet logos er likevel at vi må sannsynliggjøre at det vi sier er sant. Men hvordan bør vi gå frem for å oppnå dette? I en viss forstand vil hele resten av Del III forsøke å besvare det spørsmålet på ulike måter. Det finnes imidlertid det grep som regnes som spesielt effektivt. I følge den retoriske teorien sannsynliggjør vi våre påstander best via eksempler og forenklet logikk.

Før man tar fatt på de ulike delene som bør tilhøre en gjennomtenkt og god tale, skal det bemerkes at selv ikke mesteren i talekunst, med kunnskaper om de retoriske teorier, naturgitt veltalenhet, og gode innsikter i de emner som det er tale om, kan med sikkerhet vinne frem i sin argumentasjon. Det finnes således ingen garantier ved å benytte retoriske virkemidler, bare større muligheter.

For folk tviholder som oftest på de overbevisninger de har, selv i de tilfeller der all fornuft tilsier at vi bør slippe dem. Argumentene kan være saklige, glitrende og saklig sett rette uten at vi klarer å bryte ned forsvaret folk lar vokte sine overbevisninger med.

Den amerikanske presidenten Ronald Reagan⁴⁴ påpekte en gang at han ikke likte kommunister som den daværende svenske statsminister Olof Palme.

---

⁴⁴ Eksempel fra: Ordenes Herre, Finn Eivind Jor.

Han ble gjort oppmerksom på at Palme var antikommunist, og repliserte: ”Jeg bryr meg ikke om hva slags kommunist han er.”

3.2 De ulike retoriske fasene (*Partes rhetorica*)

3.2.1 Inventio

Den første retoriske arbeidsfasen dreier seg om å finne stoff. Retorikken tilbyr regler for innhenting, noe som er nødvendig for å finne ut hva man skal si. For en jurist eller advokat vil rettskildelæren og relevanslæren være veiledende. Læren om å finne argumenter blir gjerne kalt en topikk, avledet av det greske ordet *topos* som betyr ”sted”. Tanken bak er enkel: Det er alltid lettere å finne noe om man vet hvilket sted man bør lete. Jfr. Relevansprinsippene i norsk rettskildelære.

Men ofte vil talerens utfordring være å fremlegge en sak med hensyn til hvilket faktum som legges til grunn. Retten ligger jo der fast, jfr. begrepet gjeldende rett, slik at spørsmålet blir om den kan få anvendelse på forholdet eller ikke. Utfordringen her er gjerne større enn å lete etter argumenter i rettskildene.

Som Quintilian sier: Taleren er som en jeger eller fisker som må vite hvor byttet gjemmer seg.

Det er imidlertid ikke nok at man vet hvor byttet gjemmer seg, man må like fullt felle byttet eller fange fisken. Hvordan går man fram for å finne argumentene eller stoffet som er der, men som skjuler seg?

Retorikken utarbeidet lister eller huskeliser til hjelp. Listene var ulike alt ettersom hvilken type tale som skulle holdes. For den rettslige talen måtte i hvert fall en slik liste å innholde spørreord som hvorfor, hvem, hvor, når, hvordan, med hjelp av hva.

På sett og vis er en taler på leting etter stoff som en etterforsker. Om vi tenker oss at vi skal finne stoff om en drapssak, kan disse stedene benyttes med hell. Første sted: Hvorfor skjedde handlingen? Hvilket motiv kan gjerningspersonen ha hatt? I tillegg finnes det ”mindre steder” bak dette ”hvorfor stedet”, som når man leter etter en handlings motiv ved hjelp av følgende: Enten er motivet å erverve seg noe, å øke mengden av noe eller bevare noe som er regnet som et gode. Motivet kan også være ønsket om å unngå, forminske eller utholde onder. Kan hende drapet ble begått for å redusere en skade gjerningsmannen trodde offeret ville bringe?

Neste sted er hvor. Det kan være poenger å hente ved å studere den plassen der handlingen ble begått. Befaring. Åstedet for en gjerning kan ha betydning for hvilken karakter den har. Ulike steder har ulike skikker, derfor kan en handling betraktes som akseptabel ett sted og forkastelig et annet sted.

Atter et sted er når handlingen skjedde, for man kan selvsagt også analysere en handling i lys av tidspunktet den ble utført. Mange slags argumenter kan hentes fra enten det som skjedde før, samtidig med eller etter begivenheten. Endelig kan du spørre: Hvordan skjedde handlingen? Med hjelp av hvem ble den utført?

I tillegg til disse ulikt utformede huskelistene for personer, handlinger, ting, og fenomener, ble det også utarbeidet en mer strategisk lære om ståsteder (*stasis*) eller plattformer å hente

argumentene fra. I klassisk tid regnet man stasis under rettstale. Det finnes fire slike ståsteder: antakelsen (conjectura), definisjonen (definito), kvalifiseringen (qualitas), og flyttingen (translatio). De kan brukes ved enhver anledning der vi er anklaget for noe. I henhold til klassisk lære gir disse ståstedene taleren mulighet til å forsvare seg mot enhver anklage, uansett utgangspunkt.

Læren om ståsteder instruerer oss om at man må velge sin strategi med omhu; noen ganger kan man vinne ved å benekte at man har gjort noe galt. Den peker på hvilken strategi man bør benytte når man endelig har valgt hvilket slag det er man skal kjempe, og hva man skal si underveis.

3.2.2 Dispositio

Den andre oppgaven for taleren er å ordne eller disponere stoffet funnet under inventio. Det var ulike meninger mellom retorikerne i antikken om hvordan dette best kunne gjøres, hvilken ordning som var mest formålstjenlig. Var det nødvendig med en innledning, eller kunne man gå rett på saken å nøye seg med å legge denne fram og argumentere for denne? Ifølge Aristoteles trengtes verken innledning eller avslutning, nødvendig var bare saksfremstillingen og argumentasjonen.

Det vanlige var allikevel en inndeling i fire bolker: innledning(exordium eller prooemium), saksfremstilling (narratio), bevisføring (argumentatio eller probatio) og avslutning (peroratio).

3.2.3 Exordium

Talens innledning skal eller tar sikte på å forberede tilhørerne slik at de blir lettere å bevege. De må gjøres velvillige, og strev etter dette (captatio benevolentiae) kan for eksempel være å vise hvor stor og viktig saken er. Det er også viktig å oppnå nok oppmerksomhet slik at tilhørerne får lyst til å høre hva du har og si. Da dette er en forutsetning for bevegelse, og det er jo det som er målet. Å bevege publikum i den retning du ønsker.

Man må altså legge en strategi for hvordan best oppnå publikums fulle oppmerksomhet og lærevillighet. Et sentralt poeng her er å etablere etos, man bør sørge for å bli likt, akseptert, trodd og tatt alvorlig. Innledningen er strategisk sett av aller største betydning. Det finnes ikke en type innledning som passer hver sak og enhver situasjon. Avhengig av sakens spesielle omstendigheter bør en innledning være enten direkte (rett på sak) eller indirekte, hvis man av ulike grunner er tvunget til å ta en omvei for å nå det fremtidige mål. Å skyve tilhørernes mening i din retning.

3.2.4 Narratio

Etter innledningen kommer saksfremstillingen (narratio), eller fortellingen, som skal gjøre tilhørerne kjent med hva saken gjelder. For denne delen gjelder tre viktige krav til stil: Fortellingen må være kort, klar og troverdig.

Kort vil si å ha med nok, men ikke mer enn det som trengs. Man må finne den gyldne middelvei, ”quantum opus est et quantum satis est”, sier Quintilian, så mye som er nødvendig og så mye som er nok. Aristoteles sier det slik: Stutt, men ikke stutt som musehaler.

Klar blir fremstillingen når en bruker ord som uttrykker saksforholdet direkte, ting bør benevnes med deres rette navn, billedlig tale bør unngås, treffende og forståelige ord bør i størst mulig grad benyttes.

Troverdighet innebærer blant annet at ingenting som blir sagt er naturstridig eller urimelig, at en er presis når det gjelder tid, sted, personer, grunner og årsaksforhold, at sammenhengen er god i hendelsesforløpet, ”for ting følger naturlig etter hverandre og henger sammen”, sier Quintilian. Det kan også være nyttig at fortellingen eller saksfremstillingen inneholder signaler om ting som skal komme i argumentasjonsdelen eller i bevisføringen, en forberedelse på at noe kommer kan være god strategi. Man kan derfor med fordel bruke saksfremstillingen til å strø såkorn. Dette er også en måte å binde saksfremstillingen og argumentasjonen sammen på, slik at frøet blir et premiss som tilhørerne må kjenne til for at et argument skal treffe godt, forstås og aksepteres.

Saksfremstillingen blir da en forberedelse for argumentasjonen som følger.

Den strategiske sammenhengen mellom fremstilling og argumentasjon viser seg ofte i retten, hvor det ikke er gitt at alle er enige om hva som er sakens kjerne. Cicero var for eksempel en mester i å gjøre en bisak til hovedsak. Slik gav han ofte gjennom sin saksfremstilling inntrykk av at saken handlet om noe annet enn hans opponent mente den gjorde.

Dette henger sammen med regelen om du ikke oppnår målene du har satt deg, om du ikke ser begivenhetene fra den best tenkelige vinkelen. Alt kan ses fra mer enn ett perspektiv, og nesten alltid vil ett av disse være mer formålstjenlig enn de andre. Saksfremstillingen innebærer derfor en balansegang mellom det nøytrale og det subjektivt fargede. Men det hele må framstå som nøytralt dersom troverdighet hos publikum skal oppnås.

3.2.5 Argumentatio

I en viss forstand handler alle retorikkens aspekter om argumentasjon. Hvert enkelt ord velges for å frembringe den best tenkelige effekten, og når talen ordnes og framføres på en bestemt måte, står alt sammen i argumentasjonens tjeneste. I retorikken har ordet argumentasjon også snevrere betydning. Argumentasjonen blir en ytterst sentral del av disposisjonen, fordi uten effektiv argumentasjon vil man aldri kunne overbevise.

Som vist i Del II har man ulike topos hvor man henter argumentasjonen fra. I tillegg er det helt essensielt at man utarbeider en tese, noe man forsøker å vise, overbevise, eller overtale sine tilhørere om. Tesen bør være en konsentrert definisjon av saken.

Typisk N. N. er uskyldig.

Etter dette anbefales det oftest å gi en redegjørelse for talens plan, altså hvordan man har tenkt å vise at tesen stemmer med faktum i saken: Jeg skal vise at tiltalte hadde motiv, deretter at han hadde anledning, og til sist at han har en forhistorie med voldelig atferd. Fordelen med en slik plan er at tilhørerne forstår hvor man vil og hva man forsøker å bevise. Argumentasjonen blir derfor forståelig og knyttes opp mot tesen. I stedet for at tilhørerne skal være usikre på hva taleren ønsker å oppnå med argumentasjonsdelen av talen, man kan da risikere at det dannes et annet bilde av saken enn hva man ønsker. Aristoteles sa til dette: ”Det er derfor løperne hiver etter pusten og faller sammen ved enden av banen; så lenge de har målet for øyet merker de ingenting til tretthet.”

En liten advarsel er det verdt å gi mot overforbruk av punktvis inndelinger av typen: først skal jeg si litt om... deretter vil jeg... for så og... Da dette kan sette publikum i kjedsommelighet slik at de ikke gidder å lytte når argumentasjonen etter hvert kommer i gang.

En effektiv argumentasjon skal heller ikke ha med for mange momenter, man bør nøye seg med to, tre eller fire hovedargumenter, støttet av underargumenter. Årsaken er psykologisk da folks oppmerksomhet har sine klare grenser. Blir argumentene for tallrike, vil man snart tale for døve ører. Rekkefølgen argumentene utledes i vil også ha psykologisk betydning, slik at gode argumenter bør føres først, så de mindre gode, og så de aller beste til slutt.

Unngå for all del å føre de dårligste argumentene til sist. Da er det bedre å utelate dem. Argumentene vil også kunne svekke hverandre gjensidig, selv om de hver for seg kan være utmerkede.

Quintilian kommenterer dette fenomenet slik: "Vi må ikke alltid bry tilhørerne med ethvert argument vi har funnet, ettersom vi ved å gjøre det på samme tid vil kjede dem og gjøre dem mindre tilbøyelige til å tro oss. For de vil neppe anta at argumentene er gode om den som har formulert dem betrakter dem som utilstrekkelige."

Ett bevis kan være nok hvis det er godt, to bevis kan da bli et "overkill" og kaste mistanke over det første. Det er altså bedre med ett godt bevis enn et godt og et dårlig.

Aristoteles skiller i sin bok om retorikk mellom tekniske og ikke tekniske bevis. Tekniske bevis blir her retorisk-tekniske, det vil si bevis som taleren fremskaffer selv ved å analysere og utlede disse fra sakens omstendigheter. De ikke retorisk-tekniske bevis kan være slike som vitnemål, dokumenter i saken, et lik, eller en blodig stakk.

Retorisk bevisføring skiller seg, ifølge Aristoteles, fra den vitenskapelige. Målet er ikke den helt sikre kunnskapen, men å overbevise/overtale de man henvender seg til, om at noe er sannsynlig eller troverdig. Dette gjør man induktivt ved at man underbygger påstandene sine med eksempler, eller deduktivt ved slutninger.

En retorisk slutning eller en retorisk syllogisme kaller Aristoteles for et enthymém. Et enthymém er avkortet sett i forhold til en vitenskapelig slutning. En retoriker lar premissene være underforståtte eller at disse legges til grunn som selvsagte.

I mange tilfeller argumenterer en taler mot en opponent eller meningsmotstander. Da er imøtekomst av motargumenter en nødvendighet. Hvordan denne imøtekomsten foregår, avhenger om man taler først eller sist. Det stilles andre krav til den som taler sist, enn den som taler først. Taler man sist må man vise det uriktige i motpartens argumentasjon. Ved å påvise faktafeil styrker man raskt eget etos og svekker motpartens. Taler man først må man imøtekomme hypotetiske innvendinger mot egen sak. Man må altså analysere sakens hypotetiske motargumenter slik at man avvæpner motstanderens argumenter før disse blir fremsatt.

Hva da med motpartens tyngste skyts, hvordan bør man forholde seg til den? Hvis det virkelig er gode argumenter denne har lagt for dagen, kan det lett gjøre mer skade enn gagn å vie dem for mye plass og tid. Altfor ofte tjener dette motparten snarere enn vår egen sak.

Om man taler sist er det ofte tvingende nødvendig å starte hele talen med å svare på motpartens argumentasjon, ved hjelp av en indirekte innledning. "For liksom sinnet ikke er åpent og imøtekommende overfor et menneske som på forhånd har vært gjenstand for mistenkeligjørelse, så er man reservert overfor en tale om man har den oppfatning at motparten har talt godt. Det gjelder derfor å skaffe seg plass i tilhørernes sinn for det innlegg man selv akter å framføre," hevder Aristoteles.

Om man får en verbal knockout av forrige taler, bør man altså reise seg og gå rett til angrep, og starte med at innvendingene som er uttrykt, er lite holdbare. Men med en rolig tone og med saklige argumenter slik at etos ikke svekkes, som ved utskjelling eller skittkasting.

En annen vei ut av tilsvarende dilemma antydes i Shakespeares ofte siterte stykke Julius Cæsar, hvor Antonius egentlig snakker stygt om sin motpart Brutus, men kun med vennlige ord. Utgangspunktet er at Brutus har drept Cæsar og holdt en tale der han bygger opp sitt eget etos som ærverdig. Brutus hevder at ingen elsket Cæsar mer enn ham, det er bare det at han elsket Roma mer. Antonius spiller på dette og sier: ”Brutus er en mann av ære”, og gjentar dette ni ganger. Til ordene synes helt tomme for mening. Slik maktet han å snu stemningen som først var i favør av Brutus, til å vende seg mot Brutus.

3.2.6 Eluctio: Fremføringen.

Nå som inventio, narratio og argumentatio, er ferdig. Har man funnet frem til hva man skal ha med i talen for at den skal ha den ønskede retoriske effekt. Eluctio er detaljarbeidet med stoffet som man har funnet, og strategien man har valgt med hensyn til bevisføringen. Det gjelder da å finne en høvelig form for hvordan disse skal fremføres.

I klassisk retorikk var kravene til god ordlegging vanligvis oppsummert i fire punkter: Talen skulle være ren, tydelig, høvelig og fager. Dette var de fire dygdene ”virtutes dicendi”. Renheten gjaldt korrekt tale og skrift. God latin.

Om det var mulig skulle ordene og tonefallet helst ”lukte av romersk barndom”, sier Quintilian. Tydelig betød at ord i regelen var benyttet i sin egentlige betydning. Uvanlige og ukjente ord burde en unngå, uklar tale, sermo obscurus, var et lyte.

”At vi forstår å tale slik det høver, er den gode talers fortrinn, etter min mening”, sier Quintilian.

Det høvelige, aptum, når det gjelder å ordlegge seg, skifter med konteksten, eller hvem som taler, hvem man taler til, hva det tales om, og etter sted og tidspunkt.

Å snakke, apte dicere, vil si å snakke slik det høver seg i den bestemte situasjonen man er i, og at man bruker et språk som passer til innholdet av talen. Typisk vil det i saker for domstolen, og som gjelder bagateller, være latterlig å legge i vei med høystemt patos.

Men i en sak om liv og død passer det dårlig med en punktvis og korrekt fremstilling etter læreboka. Det viktigste vil da gå tapt, sier Quintilian og spør: Hvor har sorgen tatt veien? Og hvor er det blitt av tårene?

Det høvelige har imidlertid ikke bare med ordleggingen. Høvelig er det som både er nyttig og sømmelig, sier Quintilian. Av og til, men sjeldent, kan det se ut som det er en motsetning mellom nytte og sømmelighet.

Sokrates takket nei til en tale som kunne fått han frikjent og berget livet hans, slik var den nyttig. Men ikke for Sokrates som mente at talen ikke var høvelig for hans karakter. Quintilian bruker dette eksempelet for å vise at når alt kommer til alt, er ikke målet i talekunsten å tale overbevisende, men å tale godt. For han har ”apte dicere”, å tale høvelig, altså i siste instans med moral å gjøre.

3.2.7 Ornatus: Talens pryd

Ornatus er det latinske ordet for talens pryd som er den siste av talens fire dygder. Når Cicero talte på Forum eller i senatet, rev han tilhørerne med seg i en storm av applaus og beundring. Grunnen var, sier Quintilian, at talen hans var opphøyd fullkommen, glansfull, strålende og mektig.

Det finnes mange virkemiddel for å pryde en tale. Slike virkemiddel blir i retorikken kalt troper, eller tropos. Her er noen av de vanligste retoriske figurene:

Retorisk figur. ”En omforming av uttrykket etter bestemte regler,” sier Quintilian.

Talemåte som ikke skal tas i sin bokstavelige mening. Det finnes to sorter: tankefigurer og talefigurer.

Metaforen, eller translatio på latin, nyttes når ord mangler, eller fordi metaforen er mer treffende for det en ønsker å beskrive, eller fordi metaforen er vakrere enn det ordet som normalt brukes. Cicero sier det slik: Metaforer ble fra først brukt fordi det var mangel på ord eller man var i nød for ord, snarere var metaforene brukt fordi de vekket hygge og glede. Eksempler: et varmt menneske, samfunnets bunnfall.

Retorisk spørsmål. Et spørsmål man ikke venter svar på.

Paradoks. En formulering som tatt bokstavelig er en motsigelse, men som ofte inneholder en sannhet.

Beskrivelser. Malende utbrodert og detaljert beskrivelse av noe eller noen.

Anafor. Det å la flere setninger begynne på samme måte. Jfr. I have a dream.

Antitese. Det å sette to motsatte ting opp mot hverandre.

3.2.8 Epilogus: Avslutning.

”En god tale skal ha en innledning og en avslutning. Men først og fremst skal de to være så nær hverandre som mulig.”⁴⁵

Den gode avslutningen har normalt to deler: en oppsummering og en patosappel.

Oppsummeringen er et slags resymé av talen, der man tydelig viser hva man har sagt og hvorfor man sa akkurat det. Om hensikten er å vise at en annen taler feil, bør man hele tiden sammenlikne de to talene til egen fordel. Ofte er det uklokt å rekapitulere absolutt alt, for eksempel bør man vanligvis verken nevne momenter fra innledningen eller saksfremstillingen i resymeet. Grunnen er at her bør de sterkeste argumentene en har brukt dominere. Både argumentene fra egen sak og argumenter mot eventuelt konkurrerende syn. Til sist må oppsummeringen få form og farge av det som tjener ens sak. Ens egen tese må framstilles i et så gunstig lys som mulig, og om man har en motpart, må vedkommende tese for kontrastens skyld gis den verst tenkelige belysning.

En av fordelene ved å oppsummere er at det vitner om oversikt, og med det styrkes etos.

Det viser at man er godt forberedt og tar hensyn til tilhørerne. Og minst like viktig:

Oppsummeringen legger føringer på hva tilhørerne husker og legger vekt på.

3.2.9 Memorio og actio – Å huske og fremføre

Det fortelles om den romerske filosofen Seneca den eldre at han kunne gjengi to tusen navn i den samme rekkefølgen som de ble lest opp for han. Slikt var ikke enestående i antikken.

---

⁴⁵ Sitat: Anthony Eden. Statsminister i Storbritannia i 50 årene. Suezkrisen.

Minnet er veltalenhetens skattkammer, sa Quintilian. Derfor er et godt minne en av de viktigste forutsetningene for den som ønsker å utvikle sin veltalenhet. Man utviklet derfor en hel lære om mnemoteknikk⁴⁶, det vil si teknikker for å huske bedre.

Forberedelse, forberedelse, forberedelse, er helt grunnleggende for den som skal holde en tale. For det er en tale man skal holde, ikke høytlesing.

Den antikke mnemoteknikken er basert på prinsippet om at alt kan kultiveres og forbedres, også minnet. Utgangspunktet for dette huskesystemet er steder og bilder, som bygger på erfaringen om at vi lettere husker ting som kan assosieres til et sted, eller et konkret bilde. Lettere enn å huske etter verbale abstraksjoner.

3.2.9.1 Kroppsspråk

Fremføringen handler i det store og hele om følelser, og disse speiles i ansiktet og uttrykkes av øynene, sa Cicero.

En god fremføring avhenger av riktig stemmebruk hvor ordene er tydelig artikulert, samt riktig mimikk. Ansiktet må brukes aktivt, og det må være samsvar mellom ord og ansiktsuttrykk. Triste ord hører til et trist ansikt, etc. Armbruk er også viktig, og må beveges i overensstemmelse med ordenes karakter og antallet tilhørere. Jo større publikum, desto mer markante bør bevegelsene være.

3.2.9.2 Fremførelsens magi

Retorikken er mektig. Den gode taler kan fange, fascinere og trollbinde sitt publikum, og lede disse i den retning av målsetningen.

Å tale i en forsamling kan imidlertid være en tung utfordring, men ved å benytte seg av enkle retoriske grep eller huskereglene vil retorikkens magi lettere få utfolde seg.

Heller død enn rødmende skal visstnok 41 prosent av de spurte i en amerikansk undersøkelse ha svart. Komikeren Jerry Seinfeld kommenterer dette pussige stykket statistikk ved å påpeke at de dermed heller ville ligge død i kista enn å stå ved siden av den å snakke!

---

⁴⁶ metode til å styrke hukommelsesprosessen

4. Avslutning

Fremstillingen overlater til leseren å trekke rettshistoriske slutninger på grunnlag av oppgavens tre deler. Selv om delene isolert sett står på egne ben vil det gi leseren en noe dypere forståelse av hvordan romerretten praktisk og faktisk ble til, og likedan hvorfor romerretten har hatt en så stor betydning for det europeiske rettsliv i ettertiden.

Grunnlaget for den høyt utviklede romerretten som i ettertid har preget europeisk og norsk rett ble dannet i antikken. Det kan videre hevdes at rettsutviklingen og rettens høytstående karakter ble muliggjort ved at gresk kultur ble tilført det bondske Latium. Ikke fordi man i denne fremstillingen ønsker å frata romerne deres rett, men for å vise et nyansert bilde av de mange faktorer som nødvendigvis må være bidragsytere til en slik rettsutviklingsprosess.

Fremstillingen forsøker i særlig grad å vise til hvilke innvirkninger de retoriske redskaper kan ha hatt på rettsutviklingen.

Som beskrevet ovenfor vil alle mennesker med sin argumentasjon eller fremtoning ta i bruk de retoriske virkemidler og redskaper som enkeltmenneske er utstyrt med fra naturens side og gjennom miljøet det er oppvokst i. Vi har retorikk i oss, for å si det på den måten. Grekerne og senere romerne søkte imidlertid å avdekke retorikkens virkemidler i en teoretisk kontekst som et fag. Eller som en kunstart som kunne læres.

Disse fremstillingene delte typisk opp retorikken i ulike deler, slik at den som ønsket å tilegne seg kunnskap oppfattet retorikken som et system for veltalenhet. Systemets enkelte deler går i praksis inn i hverandre på ulike måter, men det er likevel nyttig å skille delene rent pedagogisk. Foruten for at den enkeltes naturgitte veltalenhet blir forbedret, så vil også en bevissthet om hvordan retorikken kan fungere gi mottageren kjennskap til de retoriske prinsipper eller virkemidler som taleren benytter i sin argumentasjon. Kanskje uten at taleren selv er klar over det.

Det kan hevdes at ved å bruke det retoriske system ved utarbeidelsen av en tale eller tekst vil man ha større mulighet for å skyve sine tilhørere i den retning man ønsker, enn om man baserer seg på det selvlærte.

Fremstillingen kan for øvrig uten videre slutte seg til innledningen av forelesning i Romersk rettshistorie gjort av professor dr. philos. Gudmund Sandvik i Jussens venner 1990 s. 248. Gjengitt i sin helhet:

Vi står på Capitol. Midt imot oss ligg Palatin, ein av dei sju åsane. Mot venstre ligg Quirinal åsen med Stazione Termini. Bak oss låg i gamle dagar Mons Pincius. Til høgre ligg Tiberen. På den andre sida elva skimtar vi keiser Hadrians gravmæle og Michelangelos kuppel over Peterskyrkja. Frå Monte Pincio, Mons Pincius, har vi gått Corsoen til Piazza Venezia. Her brølte Mussolini eit par tiår. Frå Vittorio Emanuele monumentet for samlinga av Italia i 1870 gjekk vi den bratte åsen opp mot Capitol. Her ser vi mot Colosseum. Ned for oss ligg ruinane av torget i Roma, Forum Romanum. Alle kan eige eit bykart over Roma. Men i eit langt (jurist) liv skal ein, så sant råd er, kosta på seg fjorten dagar i Roma.

Kulturens vogge stod ikkje her. Til Augustus skreiv Horats at ”Det hærtekne Hellas hærtok sin råde sigerherre og førte kultur til det bondske Latium.”

Men det er sant at romerane fostra opp vår rettskultur på torget i byen sin. Til oppfostringa henta dei nok idéar austfrå og frå eldre kulturar. Like fullt var retten deira ektefødd romersk. Og difor skal vi stå på Capitol, ikkje gå langs Nilen eller Euftrat og Tigris, og heller ikkje langs Fønikakysten eller stå på Akropolis i Athen eller med Moses på Sinai berg.

Og helt til slutt:

Caesar gav Cicero skussmål som den fremste av alle talere og sa han hadde ”bidratt til å skape respekt for det romerske folk og dets navn. Det eneste det slagne Hellas fremdeles kunne slå oss i, har vi også tatt fra dem, eller i hvert fall gjort det til deres og vår felles eiendom.”

Litteraturliste:

Retorikkdelen:

Romersk retorikk, ved Hermund Slaatelid, 1993

Boken er med tillegg av innledningen, en norsk oversettelse av:

Marcus Tullius Cicero: De Oratore (Om talaren) Bok I.

Marcus Fabius Quintilian: Institutio oratoria (Opplæring i talekunst) 5. bok, 8, 9, og 10 kapittel.

Cornelius Tacitus: Dialogus de oratoribus (Dialog om talarene)

Georg Johannesen, Rhetorica Norvegica, 1987

I retorikkens hage, ved Øyvind Andersen, 1995

Institutio Oratoria (Opplæring av taleren) I-III, Quintilian, oversettelse og innledning av

Hermund Slåttelid, forord av Georg Johannesen, 2004.

Ordenes herre - en innføring i praktisk retorikk, Finn Eivind Jor, 2003.

Retthistoriedelen:

Stein, Peter: Roman law in European history, 2003

Sandvik, Gudmund: Romersk rettshistorie i Jussens Venner 1990, s. 248-315

Tamm, Ditlev: Romerrett, København 1980

Gaius, Institusjoner (oversatt til norsk ved L.J. Jorstad).

Anners, Erik: Den europeiske rettens historie, 1983

http://no.wikipedia.org/wiki/Cursus_honorum

http://en.wikipedia.org/wiki/Gaius_%28jurist%29

http://en.wikipedia.org/wiki/Corpus_Juris_Civilis

<http://no.wikipedia.org/wiki/Praetor>

Wikipedia er også hyppig benyttet ved innhenting av informasjon til fotnoter.

<http://www.unrv.com/government/index-of-roman-laws.php>